

ՄԱՍԵՍԱՂԱԿԵՐ

Աւետարէր Հայաստանեայց

LA COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

ԽՐԵԱՅԻՆՔԻՆ
 ԳԱՐԻԲԷԼԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԱՅՎԱԶՅԱՆ
 ԱՄԲՐՈՍԵԱՅ Վ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆԷ
 ԽՈՐԵՆԱՅ Վ. ԽՈՐ. — ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ.

REDIGÉ PAR
 GABRIEL VARTABED AIVAZOVSKY
 AMBROISE V. CALFA
 CORENE V. COR. — CALFA.

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏՄՐԻ

QUATRIÈME ANNÉE

Հոկտեմբեր 1858. — Թիւ Ժ.

Octobre 1858. — N° 10.

ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱՆՈՑԻ Զ. ԱՐԱՄԵԱՆ
 ՆԿԱՄԻԿԱՅԻՆՈՑ

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ե Բ Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Հ Ա Յ Կ Ա Չ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Բ Ա Ն .

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Հ Ա Յ Ո Յ .

Թ ու ղ ղ Վ ա հ ա ն ա յ Ա Ր շ ա Ր ու ն ո յ , Տ և ա ն Ս Ի թ ա -
յ ե յ ի Վ . Չ ա ն չ և ա ն , Մ ի ս ի թ ա Ր և ա ն Վ Է ն ն և ի յ .

(Շ ա թ . Տ և ա է ՚ 8 . 29 . 97 . 129 . 195 .)

Ի մե տ ա ս ա ն ն ր ո ղ մ ա ս ի ն կ ղ զ ր Է ա յ ա Կ Ե . « Յ ա յ ա -
ն ի Է Հ ա յ ո յ հ եր և տ ի կ ո ս ու ր ի ն ր Հ ո ո մ ա յ ու ք ո թ Է ի
մ Է շ ը , Ե Ի ն չ ծ ու ռ կ ա Ր ծ ի ք ու ն և ց ա ն Ե Է Է ա մ Ե ն ն ա յ
դ ա տ ա Կ ա Ր տ և ա յ Է գ ա տ գ ա տ ժ ո ղ ո վ ք ն Եր ո վ : »

Հ եր և տ ի կ ո ս ու ր ի ն Ե ն Ե ուր ա ց ու ր ի ն մ ը հ ա ւ ա տ յ
մ ա ս ի ն , կ ա մ հ ա ւ ա ն ու ր ի ն յ ա յ տ ի մ ո ղ ր ու ր Ե ա ն
հ ա ն ղ Ե Ր ձ յ ա մ ա ու ր Ե ա մ Բ : Ա հ ա շ ն ո Ր ը թ ի ն Ա ս ա ու -
ծ ո յ Ե ա ղ թ ի ք ս ու Ր ք Լ ու ա տ ո Ր ջ ի ն , Հ ա յ ո յ Ե կ Ե -
ղ Ե ց ի ն ի ր ր Ե Ե կ Ե ղ Ե ց ի Է ս կ զ ր ա ն Ե ա ն տ ի ո ջ Ե Ր Բ Է ք
ուր ա ց ա յ ա յ տ ն և ա յ ճ ղ մ ա Ր տ ու ր ի ն մ ը հ ա ւ ա տ յ
մ ա ս ի ն , Ե ո ջ Բ ն ա հ ա կ ա ո ա կ հ ա ւ ա տ յ Ե ո ղ շ ա -

L'ÉGLISE ARMÉNIENNE.

*Lettre intitulée : Vahan Archarouni, par le
R. P. Tchamtschian, Mékhitariste de Venise.*

(Suite. Voir pages 8, 29, 97, 129, 195.)

Dans la onzième partie, il dit : « L'hérésie des Arméniens est bien connue à la cour de Rome, et toutes ses croyances erronées ont été condamnées dans diverses assemblées. »

Le mot hérésie signifie abjuration d'un article de foi ou adhésion obstinée à une erreur évidente. Or, par la grâce de Dieu et les prières du saint Illuminateur, l'Eglise arménienne, depuis qu'elle existe comme Eglise, n'a jamais renié aucune vérité révélée comme article de foi, comme aussi jamais elle n'a reconnu une erreur contraire à la foi et à la pureté

միտ վարդապետութեան եղևայ մուրումբեան մը հաւանեցաւ . այլ միշտ զայն կրնաւատայ զոր ինչ միանգամ կարողիկե եկեղեցին կրնաւատայ, եւ կառաջարկե առ ի հաւատայ . ինչպէս աչք ունեցողը կրնայ տեսնել Հայոց եկեղեցական գրեանց մէջը . որ այժմ համառօտիւ հրատարակեց ըստ յարմարութեան վիճակին եւ ըստ ներեկոյ միջոցաց յորս գտանի՝ ի բուզըն կոչեցեալ Հրաւեր սիրոյ՝ հաւանութեամբ ազգային ժողովոյ ի տիպ արձանացուցեալ :

Իսկ այդ խարդախ գոյճցին, իր ստորիւնը պարտրկելու համար պէշյան ջրներ զայն ծուռ եւ մոլար կարծիքները, որ Հոռոմայու *sonphé* գանոնք դատապարտեր է, որովհետեւ ինքն ալ աղեկ գիտէ եւ ի խղճէ մտաց կրվկայէ, որ Հայոց եկեղեցին զայն դատապարտեալ մուրումբիւնները չունի, եւ կրնէրքէ, այնու զի յայտնի ներհակ են ողջամիտ վարդապետութեան : Այս *հիչ* մեկ ուղղափառ ազգի մը դպչելու բան չէ, կուգէ հայու անուամբ դատապարտուի, կուգէ Ֆռէնկի կամ Հոռոմի անուամբ : Զոր օրինակ, Հոռոմայու *sonphé*, կամ ո՛ր եւ իցէ ուղղափառ ազգի մը եկեղեցի, եւ տիրեալի պէս մուլար մտօք մի բնութիւն իՔրիստոս ըսողը դատապարտեր է . այդ հերետիկոսութիւնը ինքնին դատապարտեալ է . սակայն մի բնութիւն իՔրիստոս փոխանակ մի անձնաւորութեան ուղիղ մտօք ըսող ազգը՝ ինչո՞ւ պիտի կրնան իջ ըլլայ, որովհետեւ ինքն ալ զայն մուրումբիւնը միշտ կրդատապարտէ : Այսպէս Հոռոմայու *sonphé* կամ ո՛ր եւ իցէ ուղղափառ եկեղեցի նետարի պէս մուլար մտօք երկու բնութիւն ըսողը դատապարտերէ, ինչպէս որ Կոստանդիայ ժողովը դատապարտեց՝ Աստուածաբանին պէս ուղիղ մտօք երկու բնութիւն ըսող ազգը ինչո՞ւ պիտի սրղողի, ի՞նչ ինչ կայ ասկից . որովհետեւ այնպէս բաժանարար ըսողը ինքն ալ կրդատապարտէ :

Սուրբ Թգոստինոսի ըսածին պէս, « Աստուած մատնեաց զՔրիստոս ի մահ, Յուդա մատնեաց զՔրիստոս ի մահ . » *պէշի*, երկուքն ալ մատնութիւն էր, *չսփին* մեկ կերպ չին . մատնութիւնն Աստուծոյ երկրպագելի է, իսկ մատնութիւնն Յուդայի դատապարտելի : Եւ քեպէտ չեմ կարծեր քէ Հոռոմայու *sonphé* Հայոց եկեղեցին հերետիկոս համարէ, *չսփին* այս գոյճցիին ըսածին *կորե*՝ երէ Հոռոմայու *sonphé* Հայոց վրայ ծուռ դատում ընելով՝ մուրալեան ճանչցեր է նէ *սախի*, Հոռոմայու *sonphé* խապահեք չունի, գոյճցի մընսփիւնեռն խօսքին խարուեր է : Եւ որովհետեւ

des dogmes. Elle a toujours cru et croit encore ce que l'Eglise catholique croit et propose de croire. Il suffit d'ailleurs d'avoir des yeux pour s'en convaincre par la lecture de ses livres ecclésiastiques, dont elle a donné un extrait d'après les circonstances et en proportion de ses moyens dans la lettre qui a pour titre : *Invitation à l'Amour du prochain*, publiée avec l'assentiment de l'Assemblée nationale.

Quant à ce propagandiste de mauvaise foi, il se garde bien de citer ces opinions erronées et fausses condamnées par la cour de Rome, car il sait très-bien lui-même et sa conscience le force de reconnaître que l'Eglise arménienne, loin d'admettre ces erreurs condamnées, les rejette comme contraires à la pureté des dogmes. Mais aucune nation orthodoxe ne se croira déshonorée pour avoir été condamnée sous le nom d'Arménienne, Française ou Romaine. Ainsi la cour de Rome ou une Eglise quelconque, de quelque nation orthodoxe que ce soit, a condamné celui qui, comme Eutychès, dit dans un sens erroné : une nature en Jésus-Christ. Cette hérésie est condamnée d'elle-même. Mais la nation qui dit en bonne part : une nature en Jésus-Christ au lieu de dire une personne, pourquoi se formaliserait-elle de la condamnation de l'erreur d'Eutychès, puisqu'elle-même la condamne. De même, la cour de Rome ou n'importe quelle Eglise catholique a condamné celui qui, comme Nestorius, dit : deux natures, dans un sens erroné, comme l'a constaté le concile de Constance. Mais pour quelle raison la nation qui, en bonne part, dit avec saint Grégoire de Naziance : deux natures, pour quelle raison se formaliserait-elle quand elle aussi condamne celui qui dit deux natures en les divisant.

Comme le fait observer saint Augustin : Dieu a livré le Christ à la mort; Judas aussi a livré le Christ à la mort. Dans les deux cas le Christ est livré, mais quelle différence dans ces deux actions ! on adore celle de Dieu, on condamne celle de Judas. Je ne pense pas que la cour de Rome considère l'Eglise arménienne comme hérétique; mais si d'après les dires de ces propagandistes, la cour de Rome a par un faux jugement reconnu les Arméniens dans l'erreur, ce n'est pas à elle qu'il faut s'en prendre, puisqu'elle a été trompée par les paroles de ces propagandistes amis de la discorde.

եկեղեցին կարե սխալիլ որ դատե վկայութեամբ մարդկան, որպէս ցուցանեն աստուածարանք, զի մարդիկ կարեն խարել եւ խարուիլ . իսկ *գոթեանցի միազեկիները* Հոռմայու *sonphli poudiq* կրնեն *sayjal*՝ քէ Հայոց ազգը այս կերպ եւ այն կերպ մոյորութիւն ունի, եւ Հոռմայու *sonphli* անոնց ջարախօսութեամբ հաւատալով, երկ զՀայոց եկեղեցին մոյորեալ *shji* սեպեր է եւ, յայտնի է քէ սխալեր է մոյորութեամբ գործոյ, *qhrk* Հոռմայու *sonphli* այս ըրած դատումը ի վկայութիւն մարդոյ հիմնեալ կրչայ :

Երկօտասաներորդ մասին մեջը կը գրէ այսպէս. « Կը վախենայ եւ կը կատուի ըսելու քէ Պետրոսը կը ճանչնանք գլուխ առաքելոց, որոյ յանձնեալ է միայն սուրբ եկեղեցոյ հոգեւարձութիւնը, եւ ասանկ ալ իր յաջորդները, այսինքն Հոռմայու փափերը կընդունինք եւ այն սուրբ արողին նեազանդութիւն միշտ կը ցուցունենք : »

Պետրոս է գլուխ առաքելոց, որոյ յանձնեալ է հոգեւարձութիւն սուրբ եկեղեցոյ. ընդունելի է մեզ եւ ամենայն ուղղափառաց. *յսփի* այս գոյճնցիին ըսածին պէս, որոյ յանձնեալ է *միայն*, այսինքն քէ ոչ այլ ումեք առաքելոց եւ հովուաց եկեղեցոյ, ընդդէմ է բանիցն Քրիստոսի եւ առաքելոց, եւ տիեզերական ժողովոց : Ատէ Տէրն. « Երբայք յաշխարհ ամենայն, քարոզեցէք զամենտարանն ամենայն արարածոց, ուսուցէք նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուիրեցի ձեզ. » եւ քէ « Որ ձեզ չեւ ինձ չեւ. » եւ ոչ ասաց, քէ « Որ քեզ չեւ, Պետրոս, » այլ քէ « Որ ձեզ չեւ. » այսինքն ձեզ՝ ամենայն առաքելոց իմոց եւ յաջորդաց ձերոց հովուաց եկեղեցոյ :

Ուստի սուրբն Կիպրիանոս ի բուզբն առ Քիրիանոս. « Ասաց առաքելոցն, եւ ի ձեռն նոցա ամենայն առաջակայիցն, որք առաքելոցն փոխանակաւ կարգեալք յաջորդիցին « Որ ձեզ չեւ՝ ինձ չեւ : Ապա ուրեմն ոչ միայն Պետրոսի, այլ եւ ամենայն առաքելոց յանձնեաց Տէրն զհոգաբարձութիւն եկեղեցոյն իւրոյ : Ատէ եւ սուրբ առաքելայն Պետրոս. « Չերիցունս աղաջեմ իբրեւ զերիցակիցս... արածեցէք որ ի ձեզ հօտդ է Աստուծոյ. » եւ քէ « Չգոյշ վերուք անձանց եւ ամենայն հօտի՝ յորում եզ զձեզ Հոգին սուրբ տեսցա՝ հովուել զժողովուրդ Տեսան. » (Ի Գործս առաքելոց) : Չեմ գիտեր ինչպէս ջամբջնար, եւ կըսէ քէ. « Միայն Պետրոսի է յանձնեալ հոգ տանել եկեղեցոյ. » երբ որ Հոգին սուրբ զամենայն եպիսկոպոսունս տեսուց եւ *նազր* դրեր է,

Et comme l'Eglise peut faillir quand elle juge d'après le témoignage des hommes, ainsi que le démontrent les théologiens, attendu que les hommes peuvent se tromper et être trompés, ces propagandistes chicaniers, ennuyant la cour de Rome en lui répétant sans cesse que la nation arménienne reconnaît telle ou telle erreur, la cour de Rome, en ajoutant foi à leurs calomnies et considérant l'Eglise arménienne comme égarée, ne serait coupable que d'une erreur d'action, car son jugement reposerait entièrement sur le témoignage des hommes.

Il dit dans la douzième partie : « Elle a peur et n'ose dire que nous reconnaissons, comme chef des Apôtres, Pierre à qui seul est confié le soin de la Sainte Eglise, ainsi que nous le croyons pour ses successeurs, c'est-à-dire les papes de Rome, et comme nous le témoignons toujours par notre obéissance au Saint-Siège. »

Pierre est le chef des Apôtres; c'est à lui qu'est confié le soin de la Sainte Eglise. Cela est admissible pour nous et pour tous les orthodoxes; mais avancer, d'après le dire de ces propagandistes, qu'à lui seul et à aucun autre des Apôtres et des pasteurs est confié ce soin, c'est aller contre la parole de Jésus, des Apôtres et des conciles œcuméniques. Car Jésus a dit : « Allez dans tout l'univers; prêchez l'Evangile à toute créature, leur enseignant à garder tout ce que je vous ai confié, et celui qui vous écoute m'écoute, » mais il n'a pas dit : « Celui qui t'écoute, Pierre, » mais bien « Celui qui vous écoute, » c'est-à-dire vous tous, mes Apôtres et vos successeurs, les pasteurs de l'Eglise.

C'est ce que dit saint Cyprien dans sa lettre à Bibian : « Il a dit aux Apôtres et par leur entremise à tous ceux qui leur ont succédé tour à tour : « Qui vous écoute, m'écoute. » Donc ce n'est pas seulement à Pierre, mais à tous les Apôtres, qu'il a confié le soin de son Eglise. L'apôtre saint Pierre dit aussi : « Je conjure les prêtres placés parmi vous.... Paissez le troupeau de Dieu » et plus loin : « Soyez attentifs sur vous-mêmes et sur tout le troupeau dont le Saint-Esprit nous a établis évêques, afin de gouverner l'Eglise de Dieu. » (Actes des Apôtres.) Je ne sais comment il n'a pas honte de dire qu'à Pierre seul est confié le soin de l'Eglise, lorsque le Saint-Esprit a établi tous les évêques pour veiller sur elle, paître les peuples du Christ et en avoir soin. C'est aussi la décision formulée par le

որ Քրիստոսի ժողովուրդները հովուեն եւ մուխայեր ըլլան եւ զգուշանան : Սահմանե եւ սուրբ ժողովն Նիկիոյ ի վեցերորդ կանոնն . « Նախնի սովորութիւնն անշարժ մնասցէ ի յեգիպտոս , ի Լիբիա , եւ ի Պենտապոլիս . զի եպիսկոպոսն Աղեքսանդրիոյ ունիցի զիշխանութիւն ի վերայ ամենեցուն սոցա . վասն զի եւ եպիսկոպոսին քաղաքին Հռոմայ այս է սովորութիւն . նոյնպէս եւ յԱնտիոք եւ յայլ վիճակս աւագորիւնքն իւրաքանչիւր եկեղեցեաց անվտիտիս մնասցեն : » Զսոյն երկրորդն եւ այլ տիեզերական ժողովք :

Եւ տիեզերական ժողովոյն Քաղկեդոնի առաջին կանոնն այս է բէ : « Կանոնք նախնի ժողովոց սրբոց հարցնաստատուն պահեսցին : » Գրէ եւ երանելին Հերոնիմոս ի բողոքն առ Եւագր . « Երէ զիշխանութենէն խնդրես , մեծ է տիեզերս քան գքաղաքն . վասն էր յառաջ բերես ինձ գտովորութիւն միոյ քաղաքի . ուր եւ զոցի եպիսկոպոս , երէ ի Հռոմ , երէ ի Կոստանդնուպոլիս , երէ ի Հոնտիոն , երէ յԱղեքսանդրիայ , եւ երէ ի Գանիս , զնոյն արժանապատուութիւն եւ զնոյն քահանայութիւն ունի : » Ըստ այսմ գրեն Հարք եւ Վարդապետք :

Ուրեմն ամենայն պատրիարքունք եւ կարողիկոսք եւ եպիսկոպոսք ունին զնոյն արժանապատուութիւն հովուելոյ զնոսս իւրեանց , եւ իշխանութիւն ի վերայ սեպհական վիճակաց ըստ իւրաքանչիւր աստիճանի , այնու կերպիւ եւ կարգաորութեամբ , որպէս օրինադրեալ է ի տիեզերական ժողովոց : Նաև Հռոմայ արոողն պատրիարգութեան տակը եղող քրիստոնեայ ազգերը յիրաւի կը պարտաւորին հնազանդիլնմա . այլ չեն պարտաւորիր միշտ ցոյց տալ զհնազանդութիւն . զհրէշատ անգամ օրինաւոր պատճառներ կուենան՝ որ անպարտ կը կացուցանեն զնոսս ի ցուցանելոյ զգործ հնազանդութեան . եւ տակաւին ոչ երբէք հերետիկոս կը սեպուին :

Սպա ինչո՞ւ պիտի պարտաւորի Հայոց ազգը , որ յատուկ պատրիարգութիւն ունի , միշտ հնազանդութիւն ցոյց տալ Հռոմայի արողին եւ պապին՝ իբրև յատուկ պատրիարքի . եւ երէ միշտ հնազանդութիւն ցոյց չտայ նէ , հերետիկոս սեպուի : Սյապիսի խօսքերը գոյեճցի ջանախ կարայիճիներուն խօսքերն են , որ Հռոմայու ֆօրթիկն պարէ ասոնցմով կարամիշ ըլլանք տեյի կը խօսին . որովհետեւ մեկ աղեկութիւն մը չունին որ անով հաճելի ըլլան :

Յերեքտասաներորդ մասին կը գրէ այսպէս . « Ի՞նչպէս կը պարծենայ այդպիսի յամառեալ

saint concile de Nicée dans son sixième canon : « L'ancienne coutume restera immuable en Egypte, en Libye et dans la Pentapole, et l'évêque d'Alexandrie aura le pouvoir sur tous ces pays, car c'est aussi la coutume de la ville de Rome, d'Antioche et des villes des autres diocèses que les dignités de chaque Eglise restent immuables. » Les mêmes choses sont répétées par les autres conciles œcuméniques.

Le premier canon du concile œcuménique de Chalcédoine dit : « Les canons des anciens conciles sont inaltérables. » De même, saint Jérôme écrit dans sa lettre à Evagre : « Si vous parlez du pouvoir, l'univers est plus grand que la ville. Pourquoi m'alléguez-vous l'habitude d'une ville? Partout où se trouvera un évêque, soit à Rome, soit à Constantinople, soit à Rhetium, soit à Alexandrie, soit en Danemark, il a partout la même dignité et le même sacerdoce. » Tel est aussi l'avis des Pères et des Docteurs de l'Eglise.

Donc tous les patriarches, catholiques et évêques ont la même dignité de paître leur troupeau et le même pouvoir sur leur propre diocèse, suivant leur titre et d'après l'ordre et la hiérarchie établis dans les conciles œcuméniques. Certainement les nations chrétiennes qui dépendent du patriarcat du siège de Rome doivent lui obéir, mais sans être cependant tenues de lui témoigner de l'obéissance toujours et en toute circonstance, car souvent elles peuvent avoir des raisons légitimes pour se dispenser de faire preuve d'obéissance et sans être pour cela considérées comme hérétiques.

Pourquoi donc la nation arménienne, elle qui a son patriarche propre, serait-elle tenue de témoigner de l'obéissance au siège de Rome et au pape comme à son propre patriarche, et quand elle se dispensera de cette obéissance, pourquoi sera-t-elle regardée comme hérétique? Cette conclusion est bonne pour les propagandistes, qui en agissent ainsi pour plaire à la cour de Rome, n'ayant aucun moyen de lui être agréables.

Il dit dans la treizième partie : « Comment une semblable nation, aussi obstinée, peut-elle se

ազգ մը ուղղափառութիւն ունիմ տեյի, որ մինչեւ այս միջոցս եւս չի ճանչնար ուղղափառ հաւատքին գլուխը : »

Յիրաւի *հախ* ունի Հայոց եկեղեցին ուղղափառ եմ տեյի պարծենալ. *գիրե* եկեղեցին Հայոց իբրեյ եկեղեցի՝ կրնաւատայ ի մի սուրբ կարողիկէ եւ առաքելական եկեղեցին, եւ անոր հաւատոյ սահմանները կը պահէ, եւ կը ճանաչէ այս գինուորեալ եկեղեցոյ գլուխը, ոչ գոյեճցոց ըսածին պէս իբրեւ բացարձակ Տէր, եւ միանեման հրամանատու ընդհանուր եկեղեցոյ, բացառութեամբ ամենայն եպիսկոպոսաց եւ եպիսկոպոսապետաց, այլ իբրեւ առաջին կառավար եւ ընդհանուր գլուխ կարողիկէ եկեղեցոյ, պարտութեամբ ամենայն եպիսկոպոսաց եւ եպիսկոպոսապետաց. որ եւ զօրութեամբ իւրոյ առաջնութեանն կամ գլխաւորութեանն ունի՝ ընդհանուր վերադիտողութիւն. ուստի կարե ի ժամանակս խոռվութեան առաջարկել գլխամար միջոցս առ ի խաղաղել գլխովումն եկեղեցոյ. պարտաւորի հսկել առ ի պահպանութիւն ուղղափառ հաւատոյ, եւ ի պահպանութիւն կանոնաց կարողիկէ եկեղեցոյ : Բայց այս ընդհանուր վերատեսչութիւն ոչ տայ նմա գնեղինակութիւն տիրապետողական ի վերայ կարողիկէ եկեղեցոյ եւ տիրեղերական ժողովոց, այլ ինքն է ենթարկեալ նմին, եւ կառավարեալ կանոնօք նոցին. ոչ է անսխալ յատուկ վճիռ իւր եւ ոչ աննորոգելի ցորջափ ոչ ունի գնաւանութիւն ընդհանուր եկեղեցոյն Քրիստոսի, այլ առ մասնաւոր անձինս կամ առ մասնաւոր եկեղեցի, որպէս բազմօք ցուցանեն զայս ամենայն աստուածաբանք իւրաքանչիւր ազգաց :

Հիմա որն է եղեր « ճշմարիտ ճանաչումն . » արդեօք գոյեճցի պատառաքողներուն երէ Հայոց ազգին եւ եկեղեցոյն. որ նա եւ ուրիշ ուղղափառ ազգերն ալ այնպէս կը ճանչնան : Սպա գուր տեղը կը պոռոջայ՝ քեպեօք եղած ճշմարիտ ճանաչումը Հայոց ազգը չունի : Ուստի այս իր գրած խօսքը որ մեր *հախին* կըսէ, *դայեք* ճշմարիտ է՝ իրենց պէս գրախօս եւ խոռվասեր մարդոց *հախին* ըսել « Ո՛ հակառակութեանս, որ ոչ երբեք գիցս այսչափ դարուց հետէ, եւ ոչ զիջանել էր սացէ : »

Ի չորեքտասաներորդ մասին զըզրէ այսպէս. « Երէ կըսէ այն մանկավարժը՝ քե Հայոց ազգին Ֆոանկ հայրապետ հրապարակել չի վայրեր, ամեն ազգ իրենց հայրապետի *հիօփին* տակը պիտի ըլլայ տեյի : » Այս խապահեքը մեր Լուսաւորչին

vanter de son orthodoxie quand jusqu'à ce moment elle refuse de reconnaître le chef de la foi orthodoxe? »

En vérité, l'Eglise arménienne a droit de se vanter de son orthodoxie, car comme Eglise, elle croit en une Eglise une, sainte, catholique et apostolique, et en cela observe les articles de foi. Elle reconnaît le chef de cette Eglise militante, non pas ainsi que le veulent les propagandistes, comme souverain absolu et seul commandant de l'Eglise universelle, en exceptant tous les évêques et archevêques, mais comme premier gouverneur et premier chef universel de l'Eglise catholique, de concert avec tous les évêques et archevêques et ayant sur elle la surveillance universelle, en vertu de sa primauté. Ainsi dans les temps de révolution, il peut proposer des moyens propres à apaiser les troubles de l'Eglise et doit veiller à la conservation de la foi orthodoxe et des canons de l'Eglise œcuménique. Mais cette surveillance universelle ne lui donne pas le pouvoir et le droit de dominer sur l'Eglise universelle et sur les conciles œcuméniques; au contraire, il en dépend et il est gouverné par leurs canons. Ses décisions propres ne sont pas infaillibles et peuvent être changées tant qu'elles n'ont pas l'assentiment de l'Eglise œcuménique, excepté quand elles s'adressent en particulier à certaines personnes ou à certaine Eglise, ainsi que le démontrent longuement les théologiens de toutes les nations.

Maintenant quelle est la (vraie connaissance) de la celle des propagandistes parasites dont la foi est nation et de l'Eglise arménienne orthodoxes? C'est partagée par les autres nations orthodoxes? C'est donc en vain que la nation arménienne n'a pas la vraie connaissance. Ce qu'il dit à notre sujet est vrai que pour des calomnieurs et des séditieux comme lui. « Quelle hostilité, qui n'a pas diminué depuis tant de siècles et qu'on ne peut faire cesser! »

Dans la quatorzième partie il ajoute : « Si ce pédagogue dit : « Il ne convient pas à la nation arménienne d'être commandée par un prélat latin, parce que toutes les nations doivent être sous l'autorité de leur propre prélat, » la faute doit en

վրայ դնելու է, եւ անոր նեա կոուելու է քէ ինչո՞ն գնաց Հռոմայու Սեղբեստրոս հայրապետին այնչափ բազմութեամբ ժողովրդոց, բազաւորաւ եւ խշխաններով, եւ անոր նեա սէր եւ հպատակութիւն ցրցունելով, էառ իշխանութիւն իր ժողովրդեանը հովուելու . գաշինք հաստատեցին՝ քէ մինչեւ ի կատարած աշխարհի ջրածանութիւն այն անքակտելի կապակցութիւնէն, ինչպէս գրած է Ազարանգեղոսի մէջը :

« Ամեն ազգի հայրապետ իր ազգին հրամայել, եւ ամեն ազգ իր հայրապետին *hiefodheli* տակը ըլլալ » այն մանկավարժին խօսքը չէ, այլ սուրբ եւ ընդհանրական ժողովոց սահմանն է. *gherk* երէ մետասան առաքելոց հովուական իշխանութիւնը փճացաւ, եւ իրենց յաջորդներուն ջանքաւ նէ, ապա Պետրոսի հովուական իշխանութիւնը եւս փճացաւ, եւ իրեն յաջորդին ջանքաւ . իսկ երէ Պետրոսի յաջորդը իր նախարոս առաքելոյն իշխանութիւնը ունի, որեմն եւ մետասան առաքելոց յաջորդներն ալ իրենց նախարոս առաքելոց իշխանութիւնը ունին. *gherk* ամենեցուն միապէս ըսաւ Քրիստոս. « Ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհի . » եւ քէ « Հոգին ճշմարտութեան ընդ ձեզ բնակեցէ, եւ ընդ ձեզ եղիցի ի յախտեան : »

Այսպէս հաստատեցին առաջին սուրբ եւ արեգերական ժողովը, եւ ապա կրկին նորոգեց մեծ ժողովն Ֆլորենցայու, ինչպէս որ ցոյց տուինք :

Լափին խիստ կըզարմանամ քէ սուրբ Լուսաւորիչը ինչ *խաչկենք* ունի որ այս խոռովասերը անոր նեա կոխ կըբանայ՝ քէ ինչո՞ն համար Հռոմ գացիր եւ Հայոց ազգին վրայ ինքնագլուխ պատրիարքութիւն տուիր : Այդ մարդը սուրբ Լուսաւորիչի նեա բան չունի. բող կըբայ սուրբ Սեղբեստրոս Հռոմայու հայրապետին նեա կոուի, քէ ինչո՞ն Սպանիացոց եւ Իտալացոց եւ այլ շրջակայ ազգաց եպիսկոպոսները գլխուց *ahel* ըրիր, եւ Լուսաւորիչը ինքնագլուխ Պատրիարք Հայոց ձեռնադրեցիր. եւ այս բաւական ջհամարեցիր, այլ եւ իշխանութիւն տուիր որ Վրաց եւ Աղուանից ազգին կարողիկոսները ինքը ձեռնադրէ, եւ դաշինք յախտենական հաստատեցիր :

Սուա է եւ այն որ կըսէ՝ քէ սուրբ Սեղբեստրոս պապէն « Ասա իշխանութիւն իր ժողովուրդը հովուելու . » *gherk* կըր եպիսկոպոս մը ձեռնադրութիւն կառնու մէկ հայրապետէ մը, իր ժողովուրդը հովուելու իշխանութիւնը ի Հոգւոյն սրբոյ

être attribuée à notre Illuminateur; il faut lui reprocher d'avoir été visiter l'évêque de Rome, Sylvestre, avec un si grand concours de peuple, avec le roi et les princes, de lui avoir témoigné de l'affection et de la soumission, d'avoir obtenu le pouvoir de paitre son peuple comme aussi d'avoir conclu un traité qui doit durer jusqu'à la fin du monde et contracté une alliance indissoluble, ainsi que l'écrit Agathange.

« Chaque prélat doit commander à sa nation et chaque nation reste soumise à son prélat; » ce n'est pas la parole du pédagogue, mais la décision des saints conciles œcuméniques. Car si l'autorité des onze Apôtres est anéantie et n'a jamais été transmise à leurs successeurs, l'autorité pastorale de Pierre est anéantie également et n'a jamais été non plus transmise à ses successeurs. Mais si au contraire le successeur de Pierre a le pouvoir de son prédécesseur l'Apôtre, eux aussi, les successeurs des onze Apôtres, ont le pouvoir de leurs prédécesseurs les Apôtres. Car Jésus a dit à tous également : « Je suis avec vous jusqu'à la consommation des siècles. Et ailleurs l'Esprit de vérité demeurera en vous éternellement. »

Ainsi l'ont affirmé les premiers saints conciles œcuméniques, et leurs décisions ont été ratifiées par le grand concile de Florence, comme nous l'avons dit déjà.

Je me demande avec étonnement quelle est la faute du saint Illuminateur pour que ce séditieux lui déclare la guerre parce qu'il a été à Rome et a obtenu la liberté du patriarcat des Arméniens. Cet homme n'a rien de commun avec le saint Illuminateur. Qu'il aille déclarer la guerre à l'évêque de Rome, saint Sylvestre, pour avoir convoqué les évêques d'Espagne, d'Italie et des pays voisins, reconnu l'Illuminateur libre patriarche des Arméniens, et non content de cela, lui avoir encore donné le pouvoir de consacrer les catholicos des Géorgiens et des Alains et avoir conclu avec lui des traités éternels.

Il est faux aussi de dire, comme il le fait, que l'Illuminateur a obtenu du pape saint Sylvestre le pouvoir de paitre son peuple, car lorsqu'un évêque reçoit l'ordination d'un prélat, c'est du Saint-Esprit qu'il reçoit le pouvoir de paitre son peuple,

կանոն, ինչպես կրսե սուրբ առաքեալը. « Ձգոյշ ընուք անձանց եւ ամենայն հօտիդ յորում եւս զձեզ Հոգին սուրբ տեսուչս, հովուել զհօս Տեան : » Իսկ սուրբ Լուսաւորիչը Հոռոմ չի գացած *իսկե*, Կեսարիոյ Ղևոնդիոս հայրապետէն արքեպիսկոպոս եւ կարողիկոս ձեռնադրուեր էր, եւ Հայաստան աշխարհի մէջ չորս հարիւրի չափ եպիսկոպոս եւ անհամար քահանայ ձեռնադրեր էր, եւ իր ժողովուրդը ամենայն զգուշութեամբ եւ ուղղութեամբ կրնովուեր, ինչպես Ագաթանգեղոս եւ այլ ամենայն պատմիչք կը գրեն. եւ ոչ քե Սեղբեստրոս պապէն առաւ իր ժողովուրդը հովուելու իշխանութիւնը :

Բայց որովհետեւ Հայոց կարողիկոսութիւնը Կեսարիայի արքուն տակն էր, ինչպես որ Ղևոնդիոս հայրապետը սուրբ Լուսաւորիչի հետ *դավ* էր ըրեր որ իր յաջորդները երբային Կեսարիայի արքուն կարողիկոս ձեռնադրուելին, ուստի երբոր սուրբ Լուսաւորիչը Հոռոմ գնաց, սուրբ Սեղբեստրոս պապը ժողով եպիսկոպոսաց ըրաւ, եւ Հայոց ազգին վրայ ազատ եւ ինքնագլուխ պատրիարք ձեռնադրեց, եւ համապատիւ ըրաւ Սղեքսանդրու եւ Սեւտիոքու եւ Երուսաղեմի արքոսոցն, որպէս զի անկեց ետեւ իր յաջորդները *միւսքան* չըլլան Կեսարիայու արքուն ձեռնադրութիւն առնելոյ : Եւ այսպէս սուրբ Լուսաւորիչը Հոռոմայու Սեղբեստրոս հայրապետէն պատրիարքական իշխանութիւն առաւ իր ազգին եւ վիճակին վրայ, եւ ոչ քե հովուական իշխանութիւն :

Նաեւ Կոստանդիանոս կայսրը եւ Տրդատ բագաւորը եւ սուրբ Սեղբեստրոս պապը, եւ մեր սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը միմեանց հետ եղբայր գրեցան, ուխտ եւ դաշինք հաստատեցին, որ Հոռոմայեցիք եւ Հայք միմեանց հետ սեր եւ միաբանութիւն ունենան մինչեւ ի կատարած աշխարհի : Իսկ զայն ուխտը եւ դաշինքը նախ եւ յառաջ ունիթոսները, եւ յետոյ զուէճցիք եղան՝ որ կերպ կերպ *միւսքան* արքայութիւն կը շանան. մեզնե ի Հոռոմ սուս գրպարտութիւններ անդադար գրելով, եւ ի Հոռոմ տա Հայս ինքնահնար վճիռներ եւ կանոններ որ ըստ օրե հրապարակելով, եւ զամենեաին ընդ պարտեօք հերետիկոսութեան պարտաւորելով աւ ի հաւատալ : Եւ քեպէս իրենց *միւսքան* արքայութիւն կը շանան. ըրին այն սուրբ դաշինքը, բայց անկարելի է որ իսպառ արեն. *գիրե* այն սուրբ հայրապետները Գրիգորի արեւեկն *միւսքան* մեջը *սանլարմիշ* ըրեր, եւ այնպէս այն *սկեկր*

comme le dit le saint Apôtre. Or avant d'aller à Rome, le saint Illuminateur avait été ordonné archevêque et catholico par Léontius, patriarche de Césarée ; lui-même avait ordonné plus de quatre cents évêques et une quantité innombrable de prêtres ; il paissait son peuple avec beaucoup de sollicitude et d'équité, comme le rapportent Agathange et d'autres historiens : on ne peut donc pas dire qu'il ait reçu du pape Sylvestre le pouvoir de paître son peuple.

Mais comme jusqu'alors la dignité de catholico ou patriarche suprême de l'Arménie dépendait du siège de Césarée, et qu'il avait été décidé entre le patriarche Léontius et le saint Illuminateur que ses successeurs iraient à Césarée pour se faire ordonner catholico ou patriarches suprêmes, le saint Illuminateur est allé à Rome et le pape Sylvestre a réuni les évêques et l'a sacré patriarche suprême des Arméniens, libre et indépendant, et a reconnu son siège égal en dignité à ceux d'Alexandrie, d'Antioche et de Jérusalem, afin que désormais ses successeurs ne soient pas obligés de recevoir l'ordination du siège de Césarée. Ainsi le saint Illuminateur a reçu du pape Sylvestre le pouvoir patriarcal sur sa nation et son diocèse, mais non le pouvoir pastoral.

Aussi l'empereur Constantin, le roi Thridate, le pape Sylvestre et le saint Illuminateur se considérant comme frères, ont conclu traité et alliance afin que les Romains et les Arméniens s'aiment et soient liés jusqu'à la fin du monde. Ce sont les unitaires et après eux les propagandistes qui ont tâché par mille ruses diverses de dissoudre cette alliance, écrivant sans cesse à Rome des calomnies contre nous, et, de Rome, publiant de fausses sentences et de faux canons et obligeant tout le monde à y croire sous peine d'hérésie. Et quoique par leurs impostures et leurs chicanes ils aient nui à ces saints traités, il est impossible qu'ils les détruisent entièrement, car ces saints prélats ont versé une goutte du sang de Jésus-Christ dans l'encre qui a servi à les écrire ; aussi ces traités resteront immuables et indissolubles jusqu'à la fin des siècles, et les malédictions prononcées contre leurs destructeurs retomberont sans doute sur la tête de ces hommes

զրեր են. որ եւ անշրելի եւ հաստատուն կրմնայ մինչեւ ի կատարած աշխարհի. եւ նոյն սարսփելի անեծքները՝ որ դաշինքը արել կամեցողներուն համար ըրեր են՝ շխարհսից կրկատարի այն մարդոց վրայ, որ խօսքով կամ գործքով արել եւ սօշ հանել կուզեն ¹ :

Այս պատմութիւնը *phœnarcké* ընկուս պատճառ այն է, որ եթէ չգիտցող կայ նե՛ ան ալ տեղեակ ըլլայ, բէ սուրբ Լուսատրիչը երբոր Աեռնդիոս հայրապետեն կարողիկոս ձեռնադրուեցաւ, իր ժողովուրդը հովուելու իշխանութիւնը ի Հոգւոյն սրբոյ առաւ, եւ ոչ բէ Հոռմայու Սեղբեստրոս պապին ինքնագլուխ պատրիարք ձեռնադրուած ատենը՝ այն իշխանութիւնը առաւ, ինչպէս որ այդ հակառակասէր գոյեճցին կրտրամարանէ :

¹ Այս ամենայն անյարմար եւ անելորդ պարագայից վրայ ուրիշ ատեն խօսեր եւ ցուցուցեր ենք բէ որչափ յարգ եւ գորութիւն կրնան ունենալ հնախոյզ աստուածաբանից առջեւ :

qui, par leurs paroles et leurs actions, s'efforcent de les anéantir ¹.

Nous avons à dessein répété cette histoire, afin que, si quelqu'un l'ignore encore, il sache bien que c'est quand le saint Illuminateur a été sacré catholicos, par le patriarche Léontius, qu'il a reçu du Saint-Esprit le pouvoir de paitre son peuple et non quand il a été sacré patriarche libre par le pape Sylvestre, ainsi que veut le faire croire ce séditieux propagandiste.

¹ Nous avons démontré ailleurs combien ces circonstances superflues et peu convenables peuvent avoir de poids et d'autorité aux yeux des théologiens antiquaires.

ԱՆՅՔ ԵՒ ԱՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԻՆ ԳԱՆՁԱԿԱՅ.

(Շարսպարտիան. *Shu k2* 152.)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՆՅՔ ԳԱՆՁԱԿԱՅ.

Այս քաղաք՝ որպէս երեւի, միշտ եղեւ իշխանանիստ քաղաք : Եւ որպէս տեսաք ի վեր անդը շինեցաւ սախմիջոցի իմն իններորդ դարուն, եւ մինչեւ ցմտել վախճանի ժին ոչ՞ դիպայ ուրեք անցից ինչ պատմելոց իմերոցս Պատմարանից :

Առ ամօքն 989, Փարտոն Սմիրայ Գանձակայ՝ ել բազում զօրօք ի վերայ Գարի Գուրգեան եղբորորդւոյ Գազկայ արքայի Անուոյ, ի պարտութիւն մատնեալ զարձաւ յետս : (Ի Պատմ. Հյ. ի Հոռ. Բ. յեր. 875) :

Ի 1088, Մելիքշահ արքայ Պարսից * ի ձեռն Պուղտան սպարապետին իւրոյ սաստկապէս մարտուցեալ ընդ քաղաքիս, եւ զբուրգն նորս ընկեցեալ ի վայր, մեծաւ կոտորածիս էառ զսա ի Փարտեանց . յորոյ ի զօր կային եւ յազգեւ Հայոց : (Ի պատմ. անդ ի Հոռ. Գ. յեր. 15) :

Այս Փարտեանք, որք եւ Շատարիկք կոչին, էին ցեղ ինչ եւ տերութիւն այլազգեաց : Որպէս ինձ բուփ, բէ ոչ սկիզբն շինութեան քաղաքիս խոցանէ եր, գոնէ յաւեա քան զմի դար պայազատութեամբ որդւոց յորդիս կալան զիշխանութիւն քաղաքիս եւ սպա բարձան : Մնաց յետոյ քաղաքս ի ձեռս Պարսից ոչ սակաւ ժամանակ եւ առ նօքօք իսկ եր իշխանանիստ քաղաք երևելի : Չի իրածանել Տափար սուլթանին զսանձան իշխանութեան իւրոյ յորդիս, կրտսեր որդւոյն ետ իրածին զսանձանս Գանձակայ : (Ինիւն Հայտ, յեր. 311) :

Առ իշխանութեամբն Պարսից բշտառ եր վիճակ քաղաքիս, որպէս զրէ Կիրակոս. « Այս քաղաք բազմամբոյս լցեալ Պարս-

« կօք, այլ եւ սակաւ քրիստոնէիք. յոյժ բշնամի երսա Քրիստ. « տով » : Չի Պարսիկքն բնակիչք քաղաքիս՝ առ անննարին ատելութեանն եւ բշնամութեանն զոր ունին ընդ Քրիստոնեայսն, այնչափ ապիբատեցան, մինչեւ իներքոյ սեւոց դրանց քաղաքին եղին խաչս, կամ ինախատինս Հայոց, կամ զի իղճեալ յամենայն առօր կոխել զխաչսն, ելցեն արտաքս ի զիւրօրայս, եւ անպատսպար մնացեալ յաւար եւ ի զերութիւն նորս մատնեցին բշնամեաց, եւ ոչ միայն քաղաքն իւրեանց մնացեւ, այլ իլյազել բշնամեացն նօքօք, իւրեանց վերայ մի արշաւեցին : Չի եւ աւագակարարոյ բնակիչք Թաշենոյ յայլազգեաց ոչ պակասին արշաւել այսք, սպանեալ ի Պարսկաց, եւ կողոպտեալ զՔրիստոնեայս ի ձեռաց նոցա :

1140. Տանազին իմն երկրաշարժութենէ կործանեցաւ այս քաղաք ի վերայ բնակչացն : Եւ լեռան ինչ Այնարակ կոչեցեալ ի վերայ իջեալ ի ձորակ մի, արգել զընթացս գետոյն արարեալ զնա լճակ « ի սկսպէս ազնիւ ձկամրք » որպէս զրէ Կիրակոս : Բայց երեւի բէ յետոյ վարեալ զտառաշակայ հողն եւ զքարինս, եւ անցեալ է զի տեղացիքն ոչ պատմեցին մեզ լինել զեռ. սաս ի զաւատիս լճակ այդպիսի : Համարիմ բէ գոնէ զժամանակ ինչ յետ երկրաշարժութեան քաղաքս մնաց յամայութեան, եւ անտերուեց . մինչեւ Գեմետրիայ Վրաց արքայի՝ որ զայնու ժամանակաւ զօրաւոր օք էր, զայ եւ տանել զըրունս քաղաքիս յերկիր իւր : Բայց ոչ անագանեաց, ի միջոցի անդ միոյ դարու, եւ իսկզբան ժԳին լեալ էր ի շինութեան եւ իրագմամարդութեան :

գանձինս նոցա եւս ամեայ վաճառէին ի Կ. Պօլիս իբրևս գերեւայս իբրնամեաց իւրեանց՝ իբրևս իսկ Պարսկական ազգէն. Տես Պատմ. Հաս. Բ. յեր, 325 : Պատմ. Հայ. Հաս. Գ. յեր, 885 :

Մինչև Տ. Յովնաննէս Կոլտա մեծ Պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ, հարկեցաւ բողոքել եպարքոսին Իպրանիմայ : Որ եւ նա պատուեր հրամանի արձակեաց առ ամենայն զօրավարս բանակին խափան ղնել անիրաւորեանցն այնոցիկ : Եւ ինքն իսկ մեծ Պատրիարքն զբարգումս իգերեաց անտի գնոց արժարոյ գնեալ արձակել իրաց : Յորոց ոմանց ոչ սակաւ իգանձակեցուց անտի էին, եւ շատք իսկ արձակուորդ գտեալ նզովիւք ջափ ներքեցին զՀայրենիս, կացին մնացին իբարգաւորեալ քաղաքին : Բայց ով կարիցէ բուել զորս օտարացն վաճառեցան, եւ ցման պարտաւորութեամբ ծառայեցին նոցա ամենայն անարգանօք : Ուստի այսչափ եւ այսպիսի անիրաւորեանց ոչ կարելով տանել Քաջացն Հայոց որ ի Հայիժնոր Սիրնեաց, որպիսիք ոմանք էին Քափր իշխան Սլանի, եւ նիզակակիցք նորին Մխիթար զօրավար, եւ Տէր Աւետիք զինեցան, զինեցին զՔաջազունս, պատերազմաւ զղեմ կալան, եւ նեղեցին բազմօք զքնս բանակին Օսմանեան, որ առ Սիւնեաց աշխարհաւ, ազատս պահելոյ զերկիր իւրեանց յաւարտութեաց եւ իգերջացոյ :

Յայսմ ժամանակի, զի Տփիսիս ընդ իշխանութեամբ Օսմանեանց կայր, հարկ էր նոցա ուստերս եւ դատերս նոյնչափ ամ ըստ ամէնոյն իծածուկ եւ Պարսից վճարել յապագային :

1735, Յիշատակեալ տեսար խաղերգութիւնս ինչ, բէ անբեցաւ Քանձակ մեծաւ հրայրեցութեամբ. եւ որպէս կարծեմ յաւորս Օսմանեանց պատանեաց այն, գոցէ եւ այդ եղև պատճառ փոխադրութեան քաղաքիս. որպէս ունիմք զքն իտորեւ ինիսն Քանձակ :

1738. Նատրը շահ իկողմանց Բարևոնի եկն յայսկոյս եւս ճակատ յարգարել ընդղեմ Օսմանեանց, որ եւ առ չիւր նիզակակցութիւն զքաջազունս իՍիւնեաց ընդ որս էր Ասագ վարդապետ Տէր Մարտիրոս կոչեցեալսն. եւ զՊապա Մելիք ազգական նորս Մելիք Աղամեանց, եւ առ զամուր ամուր տեղիս զՔանձակ, զԵրեւան եւ զՏփիսիս : Ետ պատերազմ եւ առ Ախուրեան գետով, պաշարեաց զքաղաքն Կարուց, եւ սաստկանայր ծարսն ընդ երկար արևան ճապագեօք յերկուց կողմանց :

1746: Կնքեցաւ հաշտութիւնն ընդ Պարսս, յաւորս Սուլթան Մահմուտի Ա. եւ մնաց Քանձակ ընդ Վրաստանի ընդ Արարատայ եւ Ատրպատականի իձեռս Պարսից :

1747: Չարաչար սրանաւ Նատրը յիւրոցն, որով զարձեալ վեր իվայր շրջեցաւ տունն Պարսից, եւ ալեծփեալ տատանք յաւետ իպատերազմութեա ընտանիս, եւ ակարանայր տուն բազաւորութեանն: Ինմին ժամանակի բազմաքիւ էին եւ իշխողք կողմանցս, իսկ անուանեալք. ոմն իՆուխի, ոմն իՇաքի, ոմն իՏայուշ, ոմն իՋակամ, ոչ կատարեալ հպատակք բազաւորի իւրեանց, եւ ոչ երբէք ընդ միմեանս հաշարներաց. կամ դատով միմեանց սպանութեան լինէին սպանածաք, կամ պատերազմաւ զանմանս միմեանց աւարիին. կողպտիին, զերկին եւ զիշխանութիւն իբրեաց խել աշխատիին : Եւ զարուորագոյնս ի Հայոց վարեին իգիրաւորութիւն : Նա՝ եւ իմիում տան ոչ պակասէին եղևնութիւնք սպիրատութեան. եղբայր զեղբարս ընդ սոր հաներ, կամ կուրացուցաներ առ իսպառ անպիտան առնելոյ. եւ եր ոչ ինքեանք ձեռննաս լինէին՝ կաշտուէին գանգրագոյնս իկովկասականաց, նոցա տային սպանանել. զի կամ ինքեանք միայն հասցնել իշխանութիւն սոր իւրեանց, կամ անկասկած վայելեացն ինմին : Կացեալ է իՔանձակ Բանիմ իսն ոմն, գոցէ յաւորք անտի Նատրըայ, զաման ոչինչ չարիս սպանեցին ձերուներք, ընդ որս մեք խօսակից եղար : Սա հարստագոյն ոմն ըսալ է, որ եւ հասեալ գուտ արժարի դրամ, զոր կոչին Սանայ Կրթան, որ եւ այն է անն, որ մինչև ցայսօր գտանի իգործածութեան :

Երկ կարեալք զշարակարգութիւն իշխողաց տեղւոյս գտանել, կամ ստուգել իպատեողացն մեզ, հանելի էր եւ զայն գրել, այլ բողոքմ գիտակաց եւ բնակչաց տեղւոյն ընդ այնոց սակաւստրոց մերոց եւ ուղղութեամբ վրիպանացս՝ գնոյնս եւս տալ ինքատարակութիւն : Յետոյ իՋիար զեղջէ Քանձակոյ՝ որով եւ Չխար շիրտ կոչեցեալ, ճառատ այր պատատնմիկ, ջրգիտեմ որպիսի ճանապարհաւ անցանէ իխանութիւն Քանձակայ զոր եւ ընդ երկար վայելէ : Սա մոլեգոյն գտանի իգեղծ վատրարութիւնս բարուց, եւ դաժան յապիրատ անգրութիւնս, ստեղ էին սորս պատերազմութք ընդ զանազան խանս շրջարեակ գաւառաց, որ եւ զՀայս անգամ վարել իգիրաւորութիւն, առատ առատ ոռնիկս վարձուց եւ պարեն տուեալ յաւորն մէն մի հաց ցամաք : Անհաշտ բշխամի եկաց սա ընդ իշխանին Երեւանայ, այնու զի՝ որպէս պատմեցին, զղուտոր նորս խնդրեալ է չիւր կնութիւն եւ նա չէ արժանի դատեալ զսա խարում փեսայութեան, որով եւ սա աւերածոյ Գեղամայ եւ Արարատայ մեծի վնասոց դուռն երաց : Խառիկր եւ ընդ Իպրանիմ խանին Շուշուոյ, այլ յետոյ զղուտոր նորս առեալ, եկաց ընդ նմա ամենայն խաղաղութեամբ եւ միարան, մինչև իկոչել զՌուսս, եւ յանձն առնել զինքեանս :

1785. Յուլիս 24. Եղևն երկրտասան գլուխք զաշնադրութեանն Ռուսաց ընդ Վիրս յաւորս Եկատինեայ Ռուսիոյ Կասբուհոյն, եւ Հերակլեայ Թեմրազխան բազաւորին Վրաց : Չի սա հայելով խոնքացեալ բարոյս եղբարք իւրոց, գիտաց բէ միմն իվեր տապալել ունին զփոքրիկ տուն բազաւորութեան իւրոյ, պայմանաւ ցման իւր բազաւորելոյ՝ յանձն արար իԿայսերութիւնն յետ մահուան իւրոյ յաւելեալ չիւր սանման : Այս Հերակլ՝ յոխորտ, յանձնապատան ոք էր, եւ պատերազմասեր իսկ. եւ ներք ժամանակն, զի Պարսկական ներքին կռուավարութիւնն ընկձեալ տկարացեալ էր, եւ որ աստ խանք հակառակ կային միմեանց, զօրացաւ իվերայ միոյն եւ միւսոյն : Մանասանդ յորժամ մին իննդ մտանէր, զսա կոչէր յօգնականութիւն. որով եւ հարկս իսկ իվերայ նոցա պայմանէր ամի ամի հատուցանել : Երկ նորս յետոյ զյանային, երբայր զերկիր նոցա աներէր : Սա յարձակեցաւ մինչև իՌոյ եւ յԱբձեշ, եւ վարեաց զՀայս եւ զՄարս անտի իՎրաստան : Եւ զի պատու պարեալ էր խանին Երեւանայ, զնարին սաստկութեամբ սրահանջեաց, իբրեւ նա յոչ կամս էր վճարելոյ, ի1779 զօր կուտեաց յամենայն կողմանց իւրոց, Թուշ, Փշու, Քարազայքան, Մարք, Չերքեզ, Ափղազ, եւ իՎրաստանեայց զՀայս, զՏաճիկրս, իՔազազ, իՊարբայու, իՀայտար, իՎանուրչի եւ իՀասանլու վայրաց : Եւ բէ զոր աներած ոչ հասոյց կոտայից եւ Արարատեան դաշտին, այլում տեղւոյ բողոքմ զքն : Մինչև հուսկ ուրեմն բուտար վարեաց յամենայն սանմանացն յանցանէ զՀայսն, յորոց է զորս բնակեցոյց յԱղտուս գաւառ եւ այլուր. եւ էր զորս տարեալ իՏփիսիս իբարդն Հալվապար նրստոյց. որք զեռ անդ անուանին մին Երեւանցիք բաղատութեամբ յետին գաղբականացն, որ կոչին սոր Երեւանցիք : Շարժեցաւ Հերակլ զօրու ծախու իվերայ ճառատայ, եւ իվերայ Իպրանիմ խանին Շուշուոյ, այլ իբրեւ սոքա ամրացան իղղեակրս իւրեանց, եգիտ զերկիրն բաց առաջի իւր, աներեաց գտացուածս բնակչացն, եւ զբազում գիւղորայս խաղացոյց իՎրաստան. զՏաճիկան գաղբեցոյց իՏփղիս, իՌաշմ, իՇասսամիկեր, իՂոսեյ, իՍապուտե, եւ առ Ալազան գետով մինչև իմերձակայս Կովկասու. որք անուամբ եւեր են անդ տանիկք, մոռացեալ ունին զլեզու իւրեանց, իվրացի խօսին : Բազմաքիւ եւս էին Հայք վարեալք, իգաւտացն Տայալու, եւ Չակամայ Միրազրեցիք, Շղեմեցիք, զորս տարեալ գաղբեցոյց իՍօմխէր, ուր շինեցին զգիւղորայսն Բզնիս եւ Թաղեղ, մերձ իՇամշուղլե, իՋուլալաեր, իՋուլախէր, նոյն եւ իՌակկայ եւ յԱխալքիւր :

Հ Ա Յ Կ Ս Զ Ե Ա Ն Ս ՈՒ Բ Հ Ա Ն Գ Ա Կ .

ԱՍՏՈՒԱԾԱԳԱՏԻԻ ՄԱՏԲԷՈՍ ԿԱԲՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Եւ ազգիս հիմակուան փճակը

Ազգային վերջին շաբաթաբերքերը մեծ ու բաղձալի լուր մը կամ մանաւանդ աւետիս մը հրատարակեցին, որում երկար ժամանակէ իվեր սպասեալ մնային ամենայն սիրտ, եւ զոր Հայկազունք ամենայն ընդունեցան ոչ միայն ցնծութեամբ՝ հապա նաեւ ամէն տեղ գոնութեան մաղթանքներ առ Տէր վերառախելով: — Ո՞վ չգիտեր այս մեծ լուրը, այս մեծայոյս աւետիսը՝ որում եւ ամենայն արեւելեան օտար լրագիրք եւ եւրոպական լրաբուրքք արձագանգ տուին եւ հուշակեցին: Ուրախ եմք որ ազգերնուս պատիւն այս աստիճան ակնածելի է եղած օտարաց առջեւը, եւ մեր լուրերը այս մասնաւոր ուշադրութեանս արժանի, որ կիմանան՝ քէ մեր Եկեղեցւոյն Գլուխ մը որ կրննուի՝ Ազգին վրայ ներքին եւ արտաքին յեղափոխութիւն մը կրղայ, ուստի եւ կփութան զայն նշանակելու, որպէսզի անկէջ առաջ եկած արգասեացն ալ պատճառը իւրաքանչիւր ոք իմանայ, եւ կամ պատճառէն յառաջ գալիք արգասիքը մակաբերէ.

Ի՞նչ է այս ներքին եւ արտաքին յեղափոխութիւնը ըսածնիս: — Այն ամենայն բարեկարգութիւն՝ այն ամենայն լրութիւն՝ զոր Եկեղեցւոյն ու Ազգին պէտքերը կպահանջեն:

Այս պէտքերը՝ սարակոյս չկայ որ մեր Ազգն ու մեր Եկեղեցին ունին, ընդհանուր պէտք մը կրսեմք բարեկարգութեան այն ամէն բանի՝ ուսկից կախուած է մեր Հայրենեաց ցանկալի երջանկութիւնը: Ո՞վ չգիտեր մէջերնիս արմատացած երկպառակութիւններն, յիսութիւնները, զոհաբերութիւնն ու անձնասիրութիւնը: Ո՞վ չգիտեր անոնց աղետալի ու արատաւելի հետեւանքները՝ մինչ ամէն օր ու ամէն տեղ աշուրնուս առջեւն ունիմք, մինչ ամէնքս ալ կամ հաղորդ եմք այն հետեւանաց ու կհաւեմք, կամ ուրիշներուն հաւելը կսեսնեմք կամ կլսեմք ու կողբամք.:

« Ասելութիւն խիստ շատ, իսկ սէր եւ միաբանութիւն խիստ քիչ », կգրէր մեզ անցեալները Ազգիս պատուաւոր իշխաններէն մէկը, եւ նշարիտ կրսէր: Ո՞վ կրնայ ժխտել: Ո՞վ չտեսներ, քէ Ազգիս խեղճութեանց պատճառը՝ իսկզբանէ հետէ՝ անհրաժեշտ ու արտաքին պարագաներէն աւելի՝ այս ներքին յուզմունքներն, այս ներքին ասելութիւններն ու անձնական շահերն են եղեր, եւ կրղան մինչեւ ցայսօր: Ո՞վ չզգար — երբ ունի սիրտ մը զգալու —, ո՞վ չզգար քէ այս խեղճութեանց դարմանը դիւրին, ուստի եւ իւրաքանչիւր Հայու պատճառ է անոր ձեռնառն ըլլալ:

Գարմանը դիւրին է ըսինք, որովհետեւ նոյն իսկ մեր մէջի անմիաբանութեանց ու ասելութեանց ներհակ առաքինութեան վրայ է կայացեալ, որ է՝ ս.բ. . . . : Եւ իւրաքանչիւր Հայուն պատճառ է անոր համար ըսինք՝ որովհետեւ իւրաքանչիւր Հայ ալ նախ եւ առաջ Քրիստոնէայ է. այսինքն՝ Անոր աշակերտն է՝ որ ըսաւ. « Սիրեցես զԵՅՍՍՆՆՈՒՍ ԻՆ ԵՐԵՒՆ ԶԱՆՉՆ ԻՆ »: Այս ասուածային է. հրամանէն աւելի ինչ վսեմ օրէնք կրնայ ըլլալ Ազգասիրութեան: Բայց երբ կայ այնպիսի Հայ մ'ալ որ զԵՅՍՆՆՈՒՍ իւր կամ ԵՂԵՍՅԵ, միով բանիս զՀԱՅ մը իրեն թելամի ունի՝ կամ կհամարի, յիշէր թող որ նոյն ասուածային Օրէնգիրքը կհրատայէ քէ Սիրեցէք *ՁԹՇՆԱՄԻՍ* մեր »:

Ձէ. փախուս չկայ. Հայու մը, կուգեմ ըսել նամարիս Քրիստոնէի մը, — վասնզի *Աշխարհ* Հայ ոք չկրնար ըլլալ՝ թէ որ նախ *Աշխարհ քրիստոնէայ* չէ, — Հայու մը համար կրնեմք անհրաժեշտ պարտք մըն է իւր Ազգը սիրել: Եւ անա այն Սէրն է որ կպակսի, եւ այն է *միակ դոմուսն* մեր աղետիցը: Թէ որ Սէր ըլլայ՝ Ազգին մեծամեծնն եւ ժողովուրդի իրարմէ չեն բաժնուիր: Գործունէութիւնն եւ աշխատասիրութիւն՝ իրենց վարձը կգտնեն: Ազգասէրք անոք անօգնական չեն մնար: Հասարակաց բարին՝ առանձնականէն վեր կդասուի: Իւրաքանչիւր ոք Սոսուծմէ ընդունած անեսարանական հանարք կբանեցընէ եւ յօգուտ հասարակաց կեանեցընէ. մէկը իւր հարստութիւնը, ուրիշ մը իւր մեծագոր ազդեցութիւնը՝ զոր տէրութեան եւ Ազգին դիմացն ունի. այլ ոք իւր հաննարը, ուրիշ մը իւր գրիչը, շատերը՝ իրենց խօսքն ու գործը. եւ ամենքը՝ իրենց ՍԻՐՏԸ: Թէ որ սէր ըլլայ՝ Ազգին սուրբ Եկեղեցիք (այն մեր հոգւոյն խանձարուրքը) անշուք չեն մնար, կզարդարուին կպայծառանան: Աղբասանոցք, որբանոցք, ծերանոցք, հիւանդանոցք, արուեստանոցք կբազմանան եւ կամ նոր նոր կեիմութիւն, ու նեղակեցէ կբարեկարգին: Գարոցք հաստատութիւն կառնուն, կանին ու կանեցընեն զուսումն եւ զգիտութիւն, այն լոյսը՝ ուսկից գրկուողը՝ « *Կոյր է մօք* » կըսէր մեր սուրբ Վարդապետներէն մէկը:

Եւ թէ որ Սէր ըլլայ՝ ինչպէս կրնամք չզգալ, չհրճուիլ ու չվառուիլ Փենեհեղեան սուրբ նախանձու ընդդէմ այն Հայուն կամ Հայոց՝ որ ցուալի կուրուրեամք մը կջանան բանիւք կամ գործով ազգային սուրբ Եկեղեցւոյն, Ազգին շահաւոր գործոյ մը, ազգաւան եւ ազգահաստատ *Հիւսնարկութեան* մը դէմ գործել ու կործանմանը աշխատիլ, յորդորել կամ անամօքաբար սպասել.....

Երբ որ Սէր չըլլայ՝ նի ինչ աստիճանի բարեկարգութիւնը եւ կերթայ, կաղաւաղի եւ անդաման կըլլայ... եւ սրչափ կդիւրանայ՝ երբ մէյմը այս սուրբ առաքինութիւնը մեր մէջը հաստատուի: Վասնզի խառն է Ստեղծութիւնը, ու Սէրը՝ լոյս երկնաւոր՝ որ արեւու վրայի մառախլապատ ամպերը կպատնէ կփարատէ: Չունիմք ուրեմն պէտք եւ անհրաժեշտ պէտք մը — կըսեմք — ներքին եւ արտաքին փոփոխութեան: Ա՛լ ժամանակը չէ որ մեր ազգային սուրբ Եկեղեցին ու ազգային Ընկերութիւնը այս բոլոր աշխարհի ծաւալող քրիստոսաբեր լոյսը վայելեն:

Այն, արդ ժամանակն է: Չսոյն կցուցընեն ոչ միայն մեր խեղճութիւնները, հապա նաեւ նոյն իսկ աստուածային Աջը՝ որ մեր կարօտութեանցն համեմատ՝ լրացունող մը կենտրոնէ արդ ու դարմանող՝ յաստուածային Անձն այն վեհագոյն Հովութիւն, յորոյ ձեռքս յանձն առնէ արդ զբախտ բոլոր Հայաստանեայց: Այն օրհնեալ Չեռուրները չունին ցուպ արհայաստատ բռնութեան, ինչպէս նաեւ այն օճեալ Գլուխը՝ ոչ թէ արհայաստանձ ունայնափայլ բազով մը կպակուի: Այլ իրեն Չեռն է հովութեան սիրակցորդ ցուպն առաջնորդելու ինձնապարհս ուղղութեան, եւ Գլուխը՝ կփայլի այն երկնահեղ շնորհով իմաստութեան եւ գիտութեան՝ զոր Մովսէսի յաջորդացը կպարգեւէ Սոսուած: Հնապա ուրեմն այն Գաւազանին ետէէն երբամբ ոչ Հայկազունք, եւ այն աստուածընտիր Գլխոյն: Վասնզի այն Գաւազանը կարող է մեր դիմացի Կարմիր ծովերը զարնել ցամփեցընել ու մեզի համբայ բանալ, ու մեր չորս դարու անապատի պանդխտութեան ապառաժներէն անոյժ ջրեր բղխեցընել, ինչպէս նաեւ այն աստուածապատկ Գլուխը՝ կարող է մեզ Սինէական լուսաւոր ու ազգաւան պատգամներ երկնէն իջեցընել:

ՖՈՒԱՏ ՓԱՇԱ.

Յուլիսի բերրին մեջ հրատարակած կենսագրական տեղեկութեանց առիւր՝ Վսեմափայլ Ֆուատ Փաշայն, հետեւեալ գրած բոլորը իւր շնորհակարտութիւնը մեզ կայտնէ :

Կփութամք հաղորդել զայն ընթերցողաց մերոց, որովհետեւ անշուշտ եմք որ ուրախութեամբ պիտի տեսնեն իսմա զհաւաստիս հօր պաշտպանութեան Վսեմափայլ Փաշային, ինչպէս նաեւ եռանդուն խնամոց առատագուր Սուլթանին՝ որ այսմեր Հայկազեան վարժարանիս վրայ կհովանանան :

Փարիզ, 2 սեպտեմբեր 1858.

Տեարք,

Ընկալայ հաճութեամբ եւ ընթերցայ ցանկութեամբ այն ծանօթութիւնը՝ զոր դուք հաճեր էիք նուիրել ինձ ձեր պիտանի Օրագրին մէջ : Իմ վրաս գրածնիդ շատ ողորջանօք են համեմատութեամբ այն նուաստ ծառայութեանցը՝ զոր ես կարացի մատուցանել քաղաքակրթութեան եւ յառաջադիմութեան ամենամեծ խնդրոցը :

Օրինաւոր շահուց եւ պատուաւոր հասարակութեանց պաշտպանութիւնը եական կետեայն քաղաքականութեան՝ որոյ անդամ ըլլալու պատիւն ունիմ : Չեմզանդողիր բնաւ այս ակնածելի շահուց կարգը դատելու նաեւ ձեր կրօնակցաց շահը, որ ծամանեան պետութեան վրանին ունեցած փստահութիւնը արդարացունելու կաշխատին :

Շարունակեցէք, Տեարք, ձեր խնամոցը յանձնըւած մատաղերամ մանկտին, պարտուց եւ զխտութեանց սիրոյն մեջ մեծցընելու : Կրնաք ապահով ըլլալ որ Վ. Սուլթանին կառավարութիւնը իր կողմանէ պիտի շարունակէ ձեր աշխատութիւնը հայրական սիրով նկատելու, եւ քե ես՝ ինչպէս մինչեւ հիմա՝ այսուհետեւ ալ պիտի ուշադիր ըլլամ ձեր աշխատութիւնն իրեն նշանակելու, եւ արժանի եղած քեարկութեամբ անոնց նպաստելու :

Ընդունեցէք, Գերապետիւ Վարդապետք, իմ բարձր ակնածութեանս հաւաստիքը :

ՖՈՒԱՏ.

Առ Գերապետի Տեարք

Ամբրոսիոս Վ. եւ Խորէն Վ. Գալցֆայեան
Վերսալու շաշխազեան վարժարանին.
ՓԱՐԻԶ.

FUAD PACHA.

A l'occasion de la notice biographique que nous avons publiée dans notre numéro de juillet, S. E. Fuad Pacha a eu la bonté de nous témoigner ses remerciements par la lettre ci-jointe.

Nous sommes heureux de pouvoir en donner connaissance à nos lecteurs, persuadé qu'ils y verront avec joie l'assurance de la haute protection de Son Excellence, aussi bien que de la vive sollicitude dont notre collège et la nation arménienne tout entière sont l'objet de la part de S. M. le Sultan.

Paris, le 2 septembre 1858.

Messieurs,

J'ai reçu avec plaisir et parcouru avec intérêt la notice que vous avez bien voulu me consacrer dans votre intéressant recueil. Les termes dont vous êtes servis à mon égard sont beaucoup trop flatteurs pour les humbles services que j'ai pu rendre à la grande cause de la civilisation et du progrès.

La protection des intérêts légitimes et des communautés honnêtes forme le point essentiel de la politique à laquelle j'ai l'honneur d'être associé : au rang de ces intérêts respectables, je n'hésite pas à placer celui de vos coreligionnaires qui travaillent à justifier la confiance du gouvernement ottoman.

Continuez, Messieurs, à élever les jeunes élèves confiés à vos soins dans l'amour du devoir et de la science : vous pouvez être convaincus que le gouvernement de S. M. I. le Sultan continuera de son côté à suivre vos travaux avec une sollicitude paternelle, et que je serai toujours, comme je l'ai été jusqu'ici, attentif à les lui signaler et à appeler sur eux les suffrages mérités.

Recevez, Révérends Pères, les assurances de ma haute considération.

FUAD.

Aux Très-Révérands Pères,

Ambroise et Corène Calfa,
Directeurs du Collège national arménien,
PARIS.

ԽԱԼԻԳԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ ԻԹԷՆԳՈՍՈՒԱ.

Մօտերս իմաստասեր ջանիւք Գեր. Գարրիւլի վարդապետի Սյվազեան, եւ ազգասեր ու վնհանձն առատաձեռնութեամբ նոր Նախիջեանցի Խալիպեան Տեր Յարութիւնին իԹեոդոսիա (Բեֆե) բացւելիք ուսումնարանին բերկրալի լուրն արդէն առեր եւ ուրախացած են ազգայինք. մեք ուրիշ առքի բողոքով Խալիպեան վնհամախ ազգային Բարերարին կենսագրութիւնն ու կենդանագրոյն հրատարկուիմք, առայժմ իւր հիմնած Ուսումնարանին կայսերական հաստատութեան բուղքն ու կանոնները ծանուցանեմք :

ԱՌ ՏԵՂԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ ՎԻՃ. ՀԱՅՈՅ ՆԱԻԶԵԻԱՆԻ ԵՒ ՊԵՍԱՐԱՊՈՅ.

Բարերախո գտեալ մատուցանել խոնարհարար առ Ինքնակալն զառաջարկութիւն Գեր. Տերութեանդ որ յաղագս կառուցանելոյ իԹեոդոսիա զառանձինն Ուսումնարան վասն պատանեաց ազգին Հայոց, ընդ նմին արկի ընդ ակնարկութեամբ Ն. Վնհափառութեան զգծագրեալն յմատիկանարանի ներքին գործոց, համաձայնութեամբ Ոստիկանաց՝ Արտաքին գործոց. Ազգայնոյ լուսաւորութեան եւ հանրական Կուսակալին նորոյն Ռուսիոյ եւ Պեսարապիոյ, եւ զհիմնեալն զլիսաւորապէս ի վերայ առաջարկելոցն ինձ Ձեօք՝ մինչդեռ աստ իՓերրպուրկ էիք խելաճտութեանց, զնկարագիր կանոնաց Ուսումնարանին այնորիկ :

Վնհափառ Ինքնակալին բարեհաճեալ ընդ Ձեր առաջադրութիւն՝ այնու զի Ուսումնարանն բացցի եւ յառաջացի ըստ կանոնացն այնցիկ արժանաւորելոց հաւանութեան Ն. Վնհափառութեան, պատուիրեաց ինձ առաքել յայնցանէ մէն մի օրինակս առ Ոստիկանն Ազգայնոյ լուսաւորութեան, առ հանրական Կուսակալ Կոմսն Սրբակոնով եւ առ Ձեզ, առ պարտուպատշաճն տնօրէնութիւն :

Հայսպիաւոյ Կայսերական կամեցողութենէ առ լով Ձերումդ Գեր. Տերութեան տեղեկութիւն, յարելով խոյն եւ զօրինակ կանոնացն ի վեր այսր յիշատակելոց, հարկ համարիմ աղաչել զի խիստ ժամու ծանուսչիք Ոստիկանարանիս ներքին Գործոց զկարգադրութիւնսն զորս առնիցէք վասն կառուցման Ուսումնարանին այնորիկ :

*Ուսիկսն ներքին գործոց,
Չեղնագրեալ. Ս. ԼԱՆՍՔՕՅ.
Հաւաստեալ. Կոմս ՍԻՎԵՐՍ.*

ÉCOLE KHALIBIAN A THÉODOSIE.

Nos compatriote ont déjà eu la bonne nouvelle de la fondation d'une école à Théodosie, par les soins éclairés du très-honoré Archimandrite Gabriel Aïvazovsky, et par le patriotisme et la générosité magnanime de M. Haroutioun Khalibian de Nakhitchévan. Cette nouvelle a été pour tous une source de joie. Nous remettons à une autre occasion la publication de la biographie et du portrait de l'illustre bienfaiteur national; nous nous contentons aujourd'hui de donner les règlements de l'école et de l'acte par laquelle S. M. l'empereur en autorise la fondation.

A MONSIEUR LE DIOCÉSAIN ARMÉNIEN DE NAKHITCHEVAN ET DE Bessarabie.

J'ai été heureux de présenter humblement à S. M. l'Empereur la demande de Votre Grandeur au sujet de la fondation à Théodosie d'une école pour les enfants de la nation arménienne; j'ai soumis en même temps à l'examen de Sa Majesté les renseignements du ministère de l'Intérieur concordant de tout point avec ceux des ministres des Affaires étrangères, de l'Instruction nationale et aussi du Gouverneur général de la province de la nouvelle Russie et de Bessarabie, et en outre les règlements de cette Ecole établis généralement sur ma proposition et avec votre concours, lors de votre séjour ici à Saint-Petersbourg.

S. M. l'Empereur, dans son auguste bonté, a daigné agréer votre demande, à condition que cette école sera ouverte et subsistera conformément aux règlements que Sa Majesté a jugés dignes de son approbation. Sa Majesté m'a ordonné d'envoyer un exemplaire de ces règlements au ministre de l'Instruction nationale, au Gouverneur général comte Strogonoff et à vous, afin que tout marche pour le mieux.

En faisant part à Votre Révérence des volontés impériales et en y joignant la copie des règlements susmentionnés, je crois devoir vous prier de communiquer en temps convenable au ministère de l'Intérieur les arrangements que vous prendrez pour la construction de cette école.

*Le Ministre de l'Intérieur,
Signé : S. LANSKOY.
Contre-signé : Comte SIVERS.*

ԿԱՆՈՆԷ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ

ՈՐ ԻՔԷՆՈՐՈՍԻԱ ՔԱՂԱՔԻ

(ՐՏԱՐՈՒՄԸ ԿՈՒՍԱՎԱՌՔԵԱՆ.)

Ուսումնարանն այն պարտի լինել մասնական վարժոց սանձանեայ իդատիարակութիւն հայկազն պատանեաց՝ առանց խտրելոյ գտեղի ծնեղեան եւ զծագումն սերնդեան նոցա :

Յուսումնարան անդր մարքին ընդունելի լինել ոչ միայն Հայք հպատակեայք լուսաւորչական եկեղեցոյ, այլ եւ այնոքիկ ի Հայկազանց որ գնետ երրայցեն հոռովեական եւ բողոքական եկեղեցեաց :— Սոքին եւս յամենայնի հպատակին կարգաց սանձանեայց յուսումնարանի անդ, բայց ոչ բունադատեցին երբէք ունկնդիր լինել դասուց կրօնական գիտութեան տուելոց ըստ կանոնաց լուսաւորչական եկեղեցոյ :

Ուսումնարանն այն ազատ մնալով յանընդմեջ տեսչութենէ Ոստիկանին Ազգային լուսաւորութեան, պարտի կալ եւ մնալ ընդ անձնական առաջնորդութեամբ եւ վերատեսչութեամբ Գարբիելի Վարդապետի Այվազեան, եւ յետ նորա Առաջնորդաց վիճակին Հայոց նախիջեանի եւ Պեսարապիոյ :

Առաջնորդի Ուսումնարանին սեպհական զործ է կարգել ուսուցիչս եւ ընտրութիւն առնել գրենոյ եւ ճոյ դասախօսութեանց. սակայն գնետ երրալով կանոնին առ հասարակ ընդունելի եղելոյ սակս վարժարանաց որ չիցեն ընդ տեսչութեամբ Ոստիկանին Ազգայնոյ լուսաւորութեան : Առաջնորդին պարտք են տալ ամ ըստ ամէ առ Խնամական Ուսումնական նահանգին Օտեսսա քաղաքի տեղեկութիւնս գվարժապետաց, գրուոյ աշակերտաց եւ զընթացից ուսման :

Հրաման է Ուսումնարանին բանալ զՏպագրատուն եւ հրատարակել զՅրագիր ինայ, իգաղղիացի եւ իոուս բարբառս :

Քննութիւն Օրագրոյն, որպէս եւ մատենից որ բերիցին իպէտս Ուսումնարանին յօտար պետութեանց, ըստ հանրական կանոնաց անկէ գրաքննական Ստենին Օտեսսայի՝ մինչքեզ տեալիցեն հնարք հաստատելոյ զգրաքննութիւն անդէն իսկ ի Թեոդոսիա. բայց քննութիւն օրագրական յօղաժոց, որպէս եւ ամենայն գրենոյ որ իցեն ինայ լեզու՝ հաւատացեալ լինի Այվազեան Վարդապետին, որ միայն է առ այն պատասխանատու :

Յուսումնարանի անդ հրահանգին մանկունք

RÈGLEMENTS DE L'ÉCOLE ARMÉNIENNE

FONDÉE DANS LA VILLE DE THÉODOSIE

(PROVINCE DE TAURIS.)

Cette école est destinée particulièrement à l'éducation des enfants arméniens, sans distinction de pays et d'origine.

Dans cet établissement peuvent être admis non-seulement les Arméniens soumis à l'Église grégorienne, mais aussi ceux qui appartiennent à l'Église romaine et à l'Église protestante. — Ceux qui se rattachent à ces deux dernières catégories doivent se conformer en tout aux règlements de l'École, mais ne peuvent être forcés de suivre les cours de l'enseignement religieux fait suivant les dogmes de l'Église grégorienne.

Cette École, étant indépendante de la surveillance immédiate du Ministre de l'Instruction nationale, reste à la direction et sous l'inspection personnelle de l'archimandrite Gabriel Aïvazovsky, et après lui, des diocésains de Nakhitchévan et de Bessarabie.

Le Directeur de l'École nomme les professeurs, fait le choix des livres et organise les cours. Cependant, d'après les règles généralement suivies pour les établissements qui ne relèvent pas directement du Ministre de l'Instruction nationale, le Directeur est tenu de donner tous les ans à l'Inspecteur de la province d'Odessa des renseignements sur les professeurs, sur le nombre des élèves et sur le nombre de l'enseignement.

L'École est autorisée à posséder une imprimerie et à publier un journal arménien-français-russe.

L'examen du journal et des livres importés des pays étrangers pour le besoin de l'École et du ressort, suivra les lois générales de l'Empire, de la censure d'Odessa, en tant qu'une censure n'aura pas été établie à Théodosie. Toutefois, l'examen de la partie arménienne, en ce qui concerne les livres aussi bien que les articles du journal, est confié à l'archimandrite Gabriel Aïvazovsky, qui en reste seul responsable.

Dans cette École, les élèves apprennent les langues

իլեզուս Ռուսաց, Գաղղիացոց, Հայոց եւ Տաճկաց-
նոյնպէս եւ յայնոսիկ ուսմունս որ բովանդակին
առ հասարակ ինրանանգս մարգարանաց կամ
վարժոցաց (ժիմնագ), եւ կամ կարեւոր են հետա-
մուտ եղելոցն արուեստի վաճառականութեան :

Ամենայնաշակերտաց Ռուսումնարանին պարտք
են ուսանել զուսմունսն որ բովանդակին խան-
մանի անդ մարզական հրահանգաց :

Հայկազունք հպատակալք պետութեան Ռու-
սաց չափալին ուսանել զտաճիկ լեզու, եւ ոչ
Հայկազունք հպատակք Յամանեանց՝ ուսանել
զուսու լեզու :

Ընթացք ուսման բաշխին իվեց դասարանս :
Գասախօսութիւնքն լինին ինայ բարբառ, եւ
ըստ մասին՝ ի Ռուս եւ ի գաղղիական լեզուս :

Աշակերտք բաժանին իլիարոշակս, այսինքն
ինատուցողս ամբողջ քոշակի, եւ իլիսարոշակս
եւ ի ձրիավարժս. բայց ամենեցուն եւս բնակու-
թիւն պարտի յուսումնարանին լինել :

Թիւ բազմութեան աշակերտաց սահմանի ըստ
չափու ընդարձակութեան ուսումնարանին, եւ
ըստ հասիցն որովք կերակրեսցի :

Ռուսումնական մասինն տեսչութիւն է ընդ
ձեռամբ ժողովոյ՝ զոր կազմեն վերատեսուչք
Ռուսումնարանին եւ վարժապետք ինմանէ ընտ-
րեալք եւ որոշեալք :

Տնտեսական մասն Ռուսումնարանին է ի ձեռս
առանձինն խորհրդարանի՝ որոյ զաներեց է
վերատեսուչն, եւ անդամք անձինք վեց. չորք
ինոցանէ ընտրին ի պատուաւոր ժողովրդականաց
քաղաքին Թեոդոսիոյ :

Հիմնադրի Ռուսումնարանին Գարբիւղի վար-
դապետի Այվազեան՝ իբրեւ Տեղակալի Առաջ-
նորդութեան վիճակին Հայոց Նախիչեւանի եւ
Պեսարապիոյ՝ յանձն է գտանել զմասն ինչ
դրամագլխոց եւ եկամտից եկեղեցեաց այնք
վիճակի իշխնուած եւ ի պահպանութիւն Ռուսում-
նարանին : Եւ զգումարն որ պիտոյ իցէ առ իսոյն՝
ճշդիւ պարտ է սահմանել եւ որոշել վասն տարե-
կան ծախսոց, յետ իյայտածելոյ զամենայն զգլխսս
եկեղեցական դրամոց եւ գեկամտից վիճակին :

Բայց յայնմանէ, ընդ հնարս պահպանութեան
Ռուսումնարանին պարտ է համարել եւ գկամաւոր
նուերս ժողովրդոց :

Ուսիկսն Ներքին գործոց,

Չեմուսրեալ. Ս. ԼՍ.ՆՍ.ԲՕՅ

Հաւաստեալ. Կոմս ՍԵՎԵՍ.

russe, française, arménienne et turque? ainsi que
les sciences enseignées dans les gymnases? ou
les connaissances nécessaires au commerce.

Tous les élèves de l'École doivent suivre les cours
exigés par les règlements qui concernent les études
élémentaires.

Les Arméniens sujets russes ne sont pas tenus
d'apprendre la langue turque; de même les Armé-
niens sujets turcs peuvent être dispensés d'ap-
prendre la langue russe.

L'enseignement se divise en six classes.

Les cours se font en général en langue arménienne
et une partie en langue russe et en langue française.

Les élèves sont divisés en pensionnaires, demi-
pensionnaires et boursiers; tous demeurent dans
l'établissement.

Le nombre des élèves est proportionné à l'étendue
et aux revenus de l'établissement.

La direction de l'enseignement est entre les
mains d'un Conseil composé du Directeur de
l'École et de ceux des professeurs choisis par lui.

La partie administrative est confiée à un Conseil
présidé par le Directeur et composé de six mem-
bres. Quatre sont élus parmi les notables de la
ville de Théodosie.

Le fondateur de l'École, l'archimandrite Gabriel
Aivazovsky, en sa qualité de diocésain arménien
de Bessarabie et de Nakitchévan, est autorisé à
employer une partie des capitaux et des revenus
des églises de ce diocèse à la fondation et à l'en-
retien de l'École. Il est tenu de fixer d'une
manière précise la somme à prélever sur ces ca-
pitaux et ces revenus pour les dépenses annuelles
de l'École.

En outre, on peut tenir compte, comme moyen
d'entretien, des dons volontaires du peuple.

Le Ministre de l'Intérieur,

Signé : S. LANSKOY.

Contre-signé : Comte SIVERS.

ՈՍՏԻԿԱՆԱՐԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ.

Բաժին հոգևորական գործոց այրադատան ազգաց.

ՀԱՏԱՄ Բ. ԳՐԱՍԵՂԱՆ Ա (9 ՅՈՒԼԻՍԻ 1858) Թ. 110.

բոս հրամանի վեճախա ինճակարկն.

ՅԱՂԱԳՄ ԿԱՌՈՒՅԱՆԵՒՆԸ ԻԹԼՈՂՈՍԻԱ ՔԱՂԱՔԻ
ԱՌԱՆՁԻՆՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ.

Իրենագրին ձեռամբ Տեառն Ոստիկանի Ներքին գործոց գրեալ է. « Ինքնակալ Կայսրն հաճեցաւ յակն արկանել. »

Ոստիկանն ներքին գործոց

Ձեռնագրեալ, Ս. ԼԱՆՍՔՕՅ.

Հաւաստեալ, Կոմս ՍԻՎԵՐՍ.

14 յուլիսի 1858, իՓեթերսնոֆ :

ԱՉԳԱՅԻՆ ԳՊՐՈՑ ՅԵԱՄ

Օգոստոսի 17ին Նաչի ազգային զարգը մեծ յաշո-
ղութեամբ տարեկան բնութիւնները կատարեր է,
ներկայութեամբ ազգային և տեղւոյն իշխանացը :
Ամենքն առնասարակ մեծապէս զոն են Էդեր և
զարմացեր աշակերտաց ցուցուցած յառաջադիմու-
թեանը և վարժապետաց խնամոցն և ջանիցը վրայ :
Կրօնի և ուսմանց Ոստիկանն ալ իւր մեծ գոնութիւնը
յայտնելու համար հետեւեալ պատուաւոր վկայագիրը
դրկեր է առ իւրաքանչիւր յարգելի վարժապետս, զոր
մեր ազնիւ նախկին աշակերտն և բողոքակից Պ. Սողոմոն
Գրանխոյեան կհաղորդէ մեզ, և զոր սիրով կհրա-
տարակեմք իփառս և իրաջպէր այն ազգասեր յար-
գելեաց, փափագելով որ իրենց գեղեցիկ օրինակը
վառէ նաև այլոց վարժապետաց եռանդը ինախան-
ճաւոր նմանութիւն ազգասեր ջանից և փութոյ :

ԳՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ԿՐՕՒՆ ԵՒ ՀԱՍՍԵՂԱՆՑ ԳՊՐՈՒԹԵԱՆ
ԱՌ ՀՈՂԱՐԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԽՐԱՏՐԱՎՈՂԱԹՅՈՒՆ.

« Այս գործակալութեան պաշտօնեայն Տօքթօր Պ. Անտօն Վե-
լինի իրեն վկայութեամբը յայտ կրնէ բէ ներկայ տարւոյս Հա-
յոց վարժարանին երկրորդ վեցամսեայ, այսինքն՝ ամառային
քննութեան վախճանը խիստ գոնացուցիչ եղև. որով Գործա-
կալութիւնը ստոյգ բլլալով որ այսպիսի բարի վախճան մը մի-
այն այն Հոգաբարձութեան անխոնջ խնամոց արգասիքն է, ուս-
տի մէկ կողմանէ բոլոր արդիւնքը յարգելու փափագով՝ իւր
կատարեալ շնորհակալութիւնը կյայտնէ այն Հոգաբարձու-
թեան, յօստայով որ այսուհետև ևս առանկ պիտի ջանայ
այս ուսումնարանին արդի ժամանակին և պարագայից պա-
հանջած կանոնաւոր բնացքն ալ տալ, որպէսզի արժանի ըլ-
լայ Տէրութեան բարերարութեանը և պատուոյն Հասարակու-
թեան՝ որոյ շաները իրեն ձեռքը յանձնէր է. ուրիշ կողմանէ
ալ ասոր հետ դրկած հրովարտակներովը նոյնպէս իւր շնոր-

MINISTÈRE DE L'INTÉRIEUR.

Division des affaires religieuses des nations hétérodoxes.

IIe SECTION, Ier BUREAU (9 JUILLET 1858) N° 110.

Par ordre de S. M. l'Empereur.

POUR LA FONDATION DANS LA VILLE DE THÉODOСИE
D'UNE ÉCOLE ARMÉNIENNE.

L'original porte, écrit de la main de M. le
ministre de l'Intérieur : « L'Empereur a daigné
examiner. »

Le Ministre de l'Intérieur,

Signé : S. LANSKOY.

Contre-signé : Comte SIVERS.

4 juillet 1858, à Saint-Petersbourg.

հակալութիւնը կմատուցանէ Պ. վարժապետաց նմին Վար-
ժարանի. ինչպէս՝ առ Գամինարն Բաշերես Գարագաշեան,
Յովհաննէս Գալստեան և առ Բիդարն Լուսիկ Սրմագաշեան՝
որ նոյնպէս այս բարի վախճանը ստանալու ջանք բրեր է, և
կիսնդրէ զՀոգաբարձութիւնը որ այս հրովարտակները իշխալ
անձանց ձեռքը տրուին : :

ԱՌ ԽՈՐԷՆ Վ. ԽՈՐԻՍՈՒՈՒՆԻ.

Հետեւեալ նամակը իրոյս կընծայեմք՝ ըստ խըն-
դրոյ առանկ նամակագրին՝ քան յողորատր
գովեստից գովողին : Սրտի ազնիւ զգացմունքնե-
րը արժանի են որ յամենեցուն խրախուռուին :

Գերագոսի Տէր,

Ներողակն եղիք երեսասարդի մը որ քելէս անձամբ Ձեզի ծանօթ
ըլլալու պատիւը չունի, բայց որդեալ յեռխազակտրեկէ, որ դուք
արժարձեցիք իրեն հոգւոյն մէջ, Ձեր Ազգախրական յօրուածներովը
Մասեաց Ազաւոնոյ էջերուն մէջ, իրեն անհրաժեշտ պատք կհատարի
իւր պատճառաւոր յարգանքը Ձեզ նուիրել : Կարելի է արդեօք որ
մէկը կարգայ այն սմանչեյանիստ սողեր, որով մեր նախնեաց
փառքը մեզի կյիւեցրնեն, և ազգախրութեան հազով չսոչորի :

Կարելի է արդեօք որ Հայ մը Ձեր հայրը կհարին վրայ երգուած
սպաւոր Հայաստանին ողբեր ըսէ, ու առ հարկի ցամաք աշուրներէն
դէպ ինեւս ծառած աղի արտասուաց հեղեղով չզողոյի : Ո՞ն, Մա-
սեաց մուսային նուիրական կնարը քանի որ Ձեր ձեռքն է, գանէ
Մայր Հայաստանէն բաժնուած օտար էգերաց վրայ մնացած որդիս,
աւ միփարտութիւնն ունիսք որ, մեր սիրելի Մօրը դեռ ողջ ըլլալուն
հայրը լուրերը Ձեզի կընդունիսք, և կուրամ սիրելի Ծնողէս
հետեւ մնալունս համար վրայն, և ոչ բէ անմայր որք ըլլալունս
համար, ինչպէս իզուր ջանացին շատեր գմեզ համոզել : Օրհնեմ
այն ձայնը որ Ազգայնոց կկարգայ « Սէր և Հայրենասիրութիւն, »
և կելիմօրհնեալերը ազգայնոց և օտարաց միանգամայն կազաղակէ
« ՕՐՀԵԱՆ ՈՐ ՍՈՐԵՆ ՁԷՒՆ ՀԱՏԱՍԱՆ » :

Ունինք գտնէ սա միխրութիւնը որ Սենայի եզերաց վրայ բնա-
կող օսարներ կան որ հանցան մեր անխառն ծագումը մեր կրօնից
Մրբութիւնը, ու մեր նախնեաց փառքը, և ժամանակի աննաման-
շելի զեհով տարած օսար ախանց վրայ հեծող Հայոց բնաւառ-
քեանը եղան ողբակից: Յոյս քաղը է մեզ լսել մեր Միւրեղոյն լու-
բերը: Երգեցէ՛ք ապ միշտ, Քննող Խորտուցի, ինչ որ Մուսայոյ
Ձեզ կազդէ. և բարեհանցեցէ՛ք բնորուն ինձմէ և իմ զգացմունս
ունեցող համագրեաց Երախասպարս շնորհակալութեանց նուէրը:

Բարեպատեն առքիւս կաղաչեմ Ձեզ իմ անկեղծ Երախագի-
տութեան հաւատարմութիւնը Ձեր սիրտսուն եղբոր Քերականի Ամբ-
րոսիս վարդապետին իմ բազմեղան ուսուցչիս, ուսկից ուսման
և բարոյականի առած սկզբունքներս ջանացի բոս կարի ապար-
դիւն չընել:

Ինքրելով որ Ձեր Մասեաց պատուական սողերուն մէջ տեղ սալ
այս առնաւասչեայ գրութեանս, մնամ միշտ

Ձեր և անոր անգին կենացը միշտ բարեմաղբու

Սմենայտնարն ծառայ

ՅԱՐՈՒԹՅՈՒՆ Մ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ.

Կոստանդնուպոլիս 27 Սեպտեմբեր 1858:

ԱՐՇԱՆՈՒՍՈՅ 579 բուն իմացանք որ Աղանոյն
Skr և *Աղա* բառերուն գործածութեանը վրայ հը-
րատարակած ազգային լեզուագիտական հատ-
ւածին դեմ յօդուած մը տպուեր է Մեղու ըս-
ւած կիսամտեայ հանդիսին մէջ խաղաղապ-
նութիւն *Աղա* այլազգի բառին:

Արշալուսոյ ազգասեր և հայագետ խմբագ-
րապետը՝ մեր լեզուին անխառն յստակութեանը
վրայ ունեցած ամենագովելի նախանձն շարժած՝
վերոյիշեալ բուն մէջը նոյն յօդուածին պա-
տասխանը տուած է: Մեր առաջարկութեանը
իրեն պէս բանիրուն պաշտպան և ջատագով
ունենալով, աւելորդ կ'ամարիմք առ այժմ մեր
կողմանէ ամենայն խորհրդածութիւն. մանա-
ւանդ այ որ խնդրեամբ կ'տեսնեմք որ ամենայն
անկողմնասեր և մտացի Հայք և հայագետ
Երոպացիք՝ մեր առաջարկութեան իրաւացի
փաստերուն խնայամուտեղան և նախապաշարու-
մը մեկդի դնելով սկսան ի գործ ածել զայն իրենց
գրութեանցը մէջ: — Անաւասիկ Արշալուսոյ
պատուական պատասխանը:

ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍԻ

« *Skr* և *Աղա* բառից գործածութեանը վրայօք.

« Արշալուսոյ 574 բունովը, մեր յարգոյ ընթերցողաց
աջաց առջեւ դրինք պատուական յօդուած մը, զոր
Մասեաց Աղանին հրատարակած էր ապրիլի ամսա-
տետրին մէջ իմասին գործածութեան *Skr* բառին:

« Թեպետ նոյն առքիւս, բանի մը խօսքով, մեր կար-

ծիրը ջշարտնեցինք այս խնդրոյն վրայօք, սակայն
չէր կրնար տարակոյս մը ըլլալ թէ մեր կողմանէ խիստ
զոն եմք որ *Աղա* այլազգի բառին գործածութիւնը բո-
լորովին խախտուելով, անոր փոխարէն մեր ազ-
գային *Skr* բառը և հայացեալ *Պարոն* բառը գործած-
ւին: Քանզի նոյն յօդուածը հրատարակելէնս էտեւ,
սկսանք աշխատիլ, ըստ մեր տկար կարեաց, *Skr* պատ-
ւական բառը՝ *Աղա* բառին տեղ գործածելով միշտ, ազ-
գասեր հասարակութեան ականջին ընտելացցնել այս
ձայնը, որ թեպետ առջի բերանը կերպիւս մը խորք
կերէի, և այս ալ բնականէ, ըստ որում դարերէ ի վեր
հաստատեալ սովորութիւնը անհնար է որ մեկեկիմեկ
վերնայ, սակայն եթէ ազգասիրաց և գրագիտաց գոր-
ծակցութիւնը, նա մանաւանդ ազգային հոգեւորական
և աշխարհական պաշտօնարանաց օգնութիւնը ամե-
նայն զգուշութեամբ ի գործ դրուելու ըլլայ, տարա-
կոյս չկայ որ նախ՝ նամակագրութեանց և ուրիշ
պաշտօնական գրուածոց մէջ գործածուելով, սակաւ
առ սակաւ ժամանակին հզօր օժանդակութեամբը,
խօսակցութեանց մէջ ևս կը նդուհուի այս բարի սովո-
րութիւնը. փոխանակ խորք գալու մէջ ականջին,
խիստ գեղեցիկ և ազնիւ պիտի գտնեմք զ*Skr* բառը,
և *աղա* բառին գործածութիւնը բոլորովին պիտի
մերժուի. ինչպէս Հայաստանի մեկ մասին մէջ և
Հնդկաստանի Հայ բնակչաց մէջ չգործածուիր այս
օտարազգի մակդիրը:

« Յայտնի է որ ժամանակէ մը ի վեր մեծ և պզտիկ
ամեն ուսումնասերները, մեռերնէն էկածին ջափ,
գուն կգործեն թէ խօսակցութեան և թէ գրութեանց
մէջ մարտն աշխարհաբար լեզու մը գործածել,
առանց օտար բառեր խառնելու: Ուստի Մասեաց
Աղանոյն առաջարկութիւնը և մեր բախանձանքն
այ ուրիշ բան մը չէ, բայց միայն բոլոր ազգասիրաց
և ուսումնասիրաց՝ ըստ այսմ մասին ունեցած բաղ-
ձանաց գործադրութեանը նպատատաւոր ըլլալ:

Կոստանդնուպոլսոյ *Մեղու* անուն կիսամտեայ պատ-
ւական հանդեսը, յունիսի 15 տետրակին մէջ յօդուած
մը կ'հրատարակէ այս խնդրոյն վրայօք, և բանի մը
կարծեցեալ դժուարութիւններ յառաջ բերելով, կը-
մերժէ *Skr* բառին գործածութիւնը *Աղա* բառին տեղ:

« Այս դժուարութիւնները, ըստ մեր կարծեաց, հիմ-
նաւոր չեն. ուստի դիւրին է մեզ հերքել զանոնք հաս-
տատուն փաստերով: Նախ՝ կըսէ թէ *Skr* պատուա-
նունը եկեղեցականաց յատկացեալ ըլլալով, անոնց
նետ գրերէ կ'ուրիւ հարկ պիտի ըլլայ: Բայց մենք
կպատասխանեմք թէ *Skr* մակդիրը մեր մէջը միայն
բանանայից յատկացեալ է և ոչ բոլոր եկեղեցակա-
նաց: Եւ որովհետեւ բանանայր աշխարհականներն

աւելի մեզ են եւ խոնարհ սրտիւ, կամ այնպէս ըլլալ կպարտաւորին, ուստի ջեմը կարծէր թէ յիշեալ պատառնունը միայն իրենց համար պահելու մտօք, այս լուսաւորեալ դարուս մեջ, կրօնական պաշարումը մեզի դէմ հանել ուզեն կամ կարող ըլլան հանելու: Երկրորդ՝ Մեղուն կըսէ թէ *Skr* բառը իննուամն իշխանութիւն մը ունեցողի կտրուէր մեր ազգին մեջ, եւ այլն: Գարձեայ մեր կպատասխանէմք թէ տաճկերենի մեջ էւս, *Աղս* բառը նոյն իշխանական նշանակութեամբ ալ կգործածուի մինչեւ. ցայսօր, օրինակի համար՝ Պոնովայի աղան, Մենիմենի աղան, Գօլ աղասը, եւ այլն: Նմանապէս Կոստանդնուպօլսոյ մեծ էւ պզտիկ գերդաստանաց մեջ. երբ *աղան ֆուս հ*, *աղան զնաց*, *աղան կիսա* որ կըսուի, տանտերը էւ տան հրամանատարը կիմացուի: Ի վերայ այսր ամենայնի հասարակ մարդոց ալ, այսինքն այսպիսի հրամանատարութիւն մը ջուհողի ալ ընդհանրապէս *աղս* կըսէմք: Եւ մեկը միւսին *shru*, *աղսս* կամ *եփեն-սիս* ըսելով, ասկեց ջնետեւիր թէ մեկը միւսին տերն է. ինչպէս նաեւ մեկնելու ժամանակնիս *ժառայ եմ* ըսելով, ինչպէս սովորութիւն է, ջիմացուիր թէ ստուգիս վարձուոր ծառան էմք այն բարեկամին կամ այն յարգոյ անձին՝ ուսկից կգատուիմք: Ուստի անհիմն է *Մեղուն* զրուցածը թէ « Հիմա որ բնաւ մեկը միւսին

տերը չէ, ամենեւին իրաւունք մը չկայ մեկը գմիւսը *Skr* կանգելու: »

Կտեսնէմք որ մեր յօդուածը շատ պիտի երկարի, երբ յիշեալ պատուական տետրակին յառաջ բերած միւս դժուարութիւններն ալ մի առ մի ներքելու ելլենք գոր ուրիշ ժամանակ ընելու կիսոտանամք, երբ հարկը պահանջելու ըլլայ: Միայն կյաւելումք թէ իւր սոսաջարկած *եղբայր* բառն ալ խիստ վայելուչ կերպիւ կընայ գործածուիլ իմեջ հասասար անձանց էւ մտերիմ բարեկամաց. էւ մեզմէ մեծագունին *յարգոյ եղբայր*, *մեծարգոյ եղբայր*, *պստուելի եղբայր* շատ վայելուչ է ըսելը: Սակայն հասակաւ էւ պատուով մեզմէ խիստ բարձր անձանց անշուշտ անպատեն էւ բաղաբավարութեան դէմ է *եղբայր* կոչելը: *Մեղուն* զիտէ թէ Գաղղիոյ մեջ անգամ, այսպիսի հասասարութիւն յայտնող բառի մը գործածութիւնը, թէ էւ խիստ բերիւտունեակայել է, չկըցաւ երկար ժամանակ ղիմանալ:

Ահա այս է մեր կարծիքը *Skr* բառին վրայօր. էւ ըստ որում մեր գաղափարին վրայ համոզուած էմք խիստ բարեմտութեամբ, վասնորոյ կաղաչէմք սիրով մեր *եղբայր Մեղուն*, որ ինքն ալ *Skr* բառը գործածելով՝ նպաստամտոյց ըլլայ *Աղանուոյն* էւ *Արշալուսոյ* ազգասիրական ջանիքը ըստ այսմ մասին »:

(ԱՇԽԱՌՍ ԱՅՐԱՐԱՏԱՆ)

ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒ ԲՈՊՈՅ

Մ Ա Տ Ր Ի Տ .

Արդի քաղաքական լուրերուն մեջ մեծ մաս մ'ալ Սպանիոյ փոփոխութիւնները կրունեն. ուստի կարծէ որ հոս համառօտ տեղեկութիւն մը Սպանիացւոց մայրաքաղաքին վրայ տամք, էւ միանգամայն Թագաւորական պալատին ալ պատկերը դնեմք, որ Մատրիտի փառաւորագոյն էւ ամենեւն աւելի էւ մտադրութեան արժանի շէնքն է:

ՄԱՏՐԻՏ, որ հին ատենը *Մանդուս Կարպեսանացւոց* կամ *Մայորիսնէ* կկոչուէր, մայրաքաղաք է Սպանիոյ, Մանսհանարէս գետոյն ճախակողմը, էւ 210,000 բնակիչ ունի: Ամայի անշրդի դաշտի մը մեջ շինուած է Մատրիտ, չորս դիւն բլուրներով պատած. պարիսպը աղիւսակերտ է էւ 15 դուռ ունի, յորս ամենեւն գեղեցիկն է *Ալֆալս* ըսուածը: Շրջապատն է 17 հազարամէրր (քիլօմէրր), էւ երկայնութիւնը 7 հազարամէրր, որով էւ Սպանիոյ ամենեւն մեծ ու ըն-

դարձակ քաղաքն է: Երկու հիւսիսային էւ երկու հարաւային քաղէր բաժնուած է, այն քաղէրն ալ հինգ հինգ շրջանակ: Քաղաքին հին մասին տները ցած են, էւ փողոցները նեղ ու ծառամուռ: Նոր մասը որ էւ շատ աւելի մեծ է, կիրք ախորժակով շինուած է. գեղեցկաշէն ու բարձրակառօնոց տներ, լայն, շիտակ ու լաւ յատակած փողոցներ ունի, որոց գլխաւորներն են *Ալֆալս*, *Սուրբ Բենուարդոս* էւ *Յուկեֆաուս*: Քառասուն հրապարակաց մեջ ամենեւն գեղեցիկներն են *Փրասսա-Մայոր* կամ Մեծ Հրապարակ, որ սիւնազարդ բարձրաշէն տներ ունի էւ *Փուկերս-Տել-Սոլ* կամ Գոռն Արեգական, որ քաղաքին կեդրոնն է, միանգամայն էւ ամենեւն բազմամարդ տեղին: Հասարակաց գրօտարաններուն մեջ անուանիներն են *Փրասոյ*՝ քաղաքին ու *Ռուկեն-Ռեքիւրոյ* ըսուած պալատին մէջտեղը. 2 հազարամէրր երկայնութիւն ունի, այլեւայլ ծառազարդ ճամբաներ բաժնուած է արձաններով ու շատ-

քուաններով զարդարուած, ուր ոտքով, ձիով ու կառքով կրալեցուի. *Ռուհն-Ռեքիտոյի* պարտեզն որ Փրատոյին ձայրն է *Լաս-Տելիսիսս* որ մեկ հազարամերթն աւելի երկայնութիւն ունի՝ Մանանարեսի ջրանցքին եզերքը: Եկեղեցիներն որ 77 հատ են, ոչ այնչափ մեծութեամբ եւ գեղեցիկ ճարտարապետութեամբ երեսելի են՝ որչափ ճարտարանկար պատկերօք. ամենէն գեղեցկակերտն է Ս. Իսիդորի մատուռը, գոր Փիլիպպոս Գ. բազանորը շինել տուած է. վայել-

ջաշէն են նաեւ Այցելու կուսանաց, Ս. Եղիսաբէթի եւ Ս. Անտիոքեայ Եկեղեցիները :

Հասարակաց շինուածոց մեջ ամենէն մեծակառուցն է բազանորական պալատը, որ 1754ին հրդեհին ետքը բարակի մը վրայ շինուեցաւ՝ բաղարին արեւմտակողմը, ինչպէս որ պատկերին մեջ կտեսնուի. ձեռք կանոնաւոր քառակուսի է՝ 157 մէրր երկայնութեամբ ու լայնութեամբ, եւ 55 մէրր բարձրութեամբ. մեջն ալ մեծանուն *Մուրիլլոյ*, *Թիցիսանոյ*, *Մեմլիս* եւ ուրիշ պատ-

Մասրիս — Madrid.

կերահանաց նկարներովը զարդարուած : Անկեց ետքը կուգայ *Պուհն-Ռեքիտոյ* պալատը՝ բաղարին արեւելեան մասին մեջ. *Փայասիոյ տեղի Բոնսկիսս* կամ Պարատ խորհրդոյ, ուր երկրին գլխաւոր իշխանաւորները կժողովուին. *Տուսնա* կամ մարսատունը, *Փանսկրիսս* ուր Պատմութեան ձեւարանը իւր նիստերը կընէ. հոյակապ Նամակատունը, *Էլ Բորեոյ*, Զինարանը, Փողերանոցը եւ Արքունեաց բանոց :

Ուսումնական շէնքերուն մեջ ամենէն յառաջ պետք է յիշեմք բազանորական Գրատունը, Պուհն-Ռեքիտոյ պալատին քով վանքի մը մեջ, յորում 200,000 հատոր կայ. յետոյ Ս. Իսիդորոսի գրատունը՝ 50,000 հատորով. բազանորական բանգարանն որ պատկերի կողմանէ աշխարհիս ամենէն ճոխ ու գեղեցիկ հաւարումներէն մեկն ունի, Լիկեոն որ տեսակ մը ընկերութիւն է գեղարուեստից եւ *Վիլլա Հերմոզա* ըսուած պալատին մեջ կժողովի. Բնական պատմութեան բազանորական բանգարանը, որ մանաւանդ օտար հանրածոյից կողմանէ շատ հարուստ է. Գիտանոցը նոր

պալատին մեջ շինուած. Բուսաբանական պարտեզը. Ալպայի, Ինճանրատոյի եւ Մետիսա Սելի դրսերուն ճարտարարուեստ հաւարմունքն ու մանաւանդ Անտոն Փերեզին պատկերադարանը :

Մատրիտոս հասարակաց ուսման տեղերն են՝ համալսարանը, Ս. Իսիդորոսի բազանորական ուսումնարանը հանդերձ գրատունով. գործնական բժշկութեան, վիրաբուժութեան, բուսաբանութեան, դեղագործութեան եւ հանրաբանութեան համար բազանորական դպրոցը. ազնուականաց վարժարանը, ճարտարապետաց դպրոցը, բազմարուեստից ձեւարանը, անասնաբուժութեան դպրոցն ու բազանորական տասուիթեր ձեւարաններն, ինչպէս Գեղարուեստից, Իրանագիտութեան, Սպանիական լեզուի, եւ այլն:

Մատրիտի մեջ կան նաեւ 19 հիւանդանոցք, եւ ամենէն մեծն է *Սան-Յեռնանսոյ* որ 1,400 հիւանդ կրնայ առնուլ. 4 որբանոց, 4 բէատրոն, ցլամարտութեան ամփիթէատրոն մը Ալքալա դրան մօտ, որ յողբական կամարի մը կնմանի. մեկ մեծ ջրմուղ մը որ կուստա-

բամայի լեռներուն ջրերը կբերէ 52 աղբիւրներով բազարին մէջ կտարածէ :

Ճարտարութիւնն ու վաճառականութիւնը Մատրիտին մէջ ամենեւին ծաղկած չէ. ժողովրդեան գլխաւոր առաստուրն ու շահը արքունեաց եւ տերութեան պաշտօնատեարց նետ է : Մատրիտացոց ամենէն մեծ գուարձութիւններն են ցլամարտութիւնը, էկեղեցական հանգեսներ, բափոքներ, եւ *թերուլլիսա* ըստած գիշերանանդեսներ, յորս կլիօսին, կլատան եւ նաեւ քիչ մը երաժշտութիւն կընեն : Ընդհանրապէս Մատրիտին շրջակայքը տխուր եւ ամայի են. կան նա եւ շատ մը բազաւորական ամարանոցներ, որոց

անուանիներն են *Lufur/jaq'* զոր Փիլիպպոս Բ. բազաւորը շինեց իսպառիս Ս. Լաբենիտիսի, որ պալատ է եւ միանգամայն վանք. էկեղեցոյն մէջն են Կարոյոս ճինգերոզին եւ Փիլիպպոս Երկրորդին գերեզմանները . այս էկեղեցոյն մեծ դուռը բազաւորաց համար միայն կբացուի, եւ այն ալ բոլոր բոլոր Երկու անգամ, այսինքն մէկ մը իրենց մկրտութեան օրը, մէյնընալ իրենց մահուան : Կարօրիպէն Ետը անուանի են *Բագա-շէլ-Բանկոյ* գեղեցիկ պարտիզով . *Էլ-փաւրոյ* կաղնեաց անտառով եւ պարտիզով . *Վիլլա-Վիսիտա* ուր Փերդինանտոս 2. բազաւորը մեռաւ 1759ին . *Յորիսա Չարկուէլա*, եւ *Արանխուէզ* :

Կ Ե Ն Յ Ա Ղ Օ Գ Ո Ւ Տ Բ Ա Ն Ք

ԲՆԱՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՒՆ.

Պ.

Հազիւ արշաւոյն սկսեք էք Երկնքին արեւելեան կողմը ձերմըկցընէ՛ր՝ Պ. Արշակ ընտանեօրը բքբրակին վրայ հասաւ : Իրենց բոլոր ուշադրութիւնը առջեւին բացուած հրաշալի տեսարանին տալով կտեսնէին որ գիշերը դեպի արեւմուտք կցիմք, աստղերն աներեւոյր կըլլային, եւ կամաց կամաց առաստեան լոյսը ամեն տեղ տարածուելով՝ այս մեր կիսագունտը նշուազեղ ալիքներովը կողողեր : Վերջապէս արեւը ծագեցաւ այնպէս պայծառ որ աչքերնին չէր զօրեր վրան նայիլ : Այն ատեն սկսաւ Արշակ որդւոցը խոստացած դասախօսութիւնը :

Անշուշտ ձեզի այնպէս կբերայ, սիրելիք, ըսաւ բարեւեր եւ ուսումնասեր ծերունին, որ արեգակը հորիզոնին այն կետէն էլաւ ուսկից որ նախ սկսաւ Երեւիլ. եւ այնպէս մը կկարծուի որ Երկնից անուան տարածութեանը մեջ բանի կբերայ ասելի կբարձրանայ, որպէսզի մեզի տուած լոյսը ուրիշ տեղեր ալ տանի տայ : Առաջ Երկար ժամանակ այսպէս կկարծէին մարդիկ, այսպէս ալ պիտի կարծեն միշտ անոնք որ Ետեւէ պիտի չըլլան մտքերնին լուսաւորելու զիտութեամբ, վասն զի աչքերնուս բնականապէս ասանկ կտեսնուի : Հինբէրն ոմանք կըսէին, — ժողովուրդներ կան նաեւ հիմա որ այնպէս կկարծեն — , քե Երկիրս տափակ է ու չորս դին չուր պատած, եւ ջրին մեջէն արեգակն ամեն օր կելի իր սովորական ընթացքը կատարելու համար :

Այն դրութիւնը որով կկարծեն մարդիկ քե արեգա-

կը Երկիրս չորս կողմը կդառնայ՝ դրութիւն Պարտիկ կըսուի. բայց Երեք հարիւր տարիէն ասելի է որ եղած այլեայլ զննութիւններով այս դրութեան սխալ ըլլալը իմացուեցաւ * :

Հիմակուան ընդհանուր կարծիքն այն է քե Երկիրս պզտիկ մայրակ մըն է, եւ ուրիշ մայրակաց նետ կը դառնայ արեւուն չորս դին, որ աղբիւր է լուսոյ եւ բազմարիւ աշխարհներու կեդրոն : Արեւը աչքով տափակ բոլորակ մը կբերայ, բայց քեորլաւ հեռադիտակով նայինք՝ գունտի մեւ ունենալը կտեսնուի : Տիեզերաց վրայ սփռած ջերմութիւնն ու լոյսը տեսնելով՝ կիմանամք որ արեւուն նիւրը կրակ է, եւ կամ գունտ մըն է որ կրակի պէս միշտ կվառի կբորբորի, բայց ստոյգը չենք գիտեր : Վրան տեսնուած բծերէն

(*) Կերևայ քե Երկիրս արեւուն չորս կողմը պտրտելուն կարծիքը նախ Եկեռաս Սիրակուսացին ունեցեր է. շատերն իրեն նետեցան, յորս անուանի է Արիստարքոս աստեղաբաշխը՝ որ Քրիստոսէ 280 տարիի չափ անաջ Արեւիքն մեջ դատապարտուեցաւ իրեն աստուածոց դեմ բոլոր մուրհոր բաներ սովբեցնող : Այն կարծիքը մոռցուած մնաց զբերէ միեջեւ Քրիստոսի 1540 բուսկանը, եւ այն տարին Կոստանիկոս հուշակաւոր Բրուսիայի աստեղաբաշխը այլ եւ ալ հաշիւներով հաստատեց զայն : Իրեն նետեղացը մեջ ամենէն անուանին է Գալիլեոս իտալացին, որ Արիստարքոսէն ալ դժբաղը գտնուելով՝ Հռովմայ կրօնաքննութեան անտարտեանին մատուեցաւ, եւ անոր ձեռքէն ազատելու համար հարկ եղաւ խղճմտանքին դեմ հրապարակաւ քե քե սխալեր է, սովբեցուցած կարծիքը ծուռ է : Բայց քանի որ այն անտարտեանին մարդախոշոջ գեները գուցան բրացան, Կոստանիկոսի ու Գալիլեոսի ճշմարիտ վարդապետութիւնները ամեն տեղ տարածուեցան աներկիւղ :

հասկըցան աստեղաբաշխար՝ որ արեւը անդադար ինր իր վրայ կդառնայ, վասնզի այս բժեքը հաստատուն մեկ տեղ մը չեն կենար, գունտին դառնալովը մէյ մը մեկ ծայրը կերեւան՝ մէյ մը մեկայը. և դիտեր են որ առջի տեսնուած տեղերնին նոր տեսնուելու համար քսանըթորը օր պետք է վրան անցնի, և արեւմուտքեն դեպի արեւելք կերբան. յորմէ կլմացուի քէ արեւն այ նոյն ուղղութեամբ կշարժի, այսինքն արեւմուտքեն դեպի արեւելք: Արեգակն անդադար չորս դիէն ձառագայրներ կարճըկէ, այն ձառագայրներով է որ բոլոր տիեզերք կլուսաւորուին ու կտաքնան. լուսոյն տարցուցիչ գործարքին ունենալուն յիշենք այն փորձն որ ամեն մարդ ըրած կամ տեսած է, այսինքն քէ ոսպնածէն սպակիով մը արեւու ձառագայրներն որ ամփոփուին՝ լուցիկն (*գալ*) կփռնկի:

Քաջ աստեղաբաշք հաշուեր են որ լոյսը ուրք վայրկենի մեջ արեւէն մեզի կհասնի, և երկրիս արեւէն ունեցած միջին նեռաւորութիւնն է՝ ըստ ոմանց՝ 9, 557, 266 բխրամէրր (21, 458, 850 մղոն), և ըստ այլոց 18, 766, 666, բխրամէրր (42, 975, 000 մղոն): Երկիրս՝ արեւէն մեկ միլիոն չորս հարիւր հազար անգամ պզտիկ է: Արեւուն այս սարսափելի մեծութեանը առջեւ մեր փոքրկութիւնն ու ոչնչութիւնը լաւ կհասկընանք. սակայն աչքերնիս տիեզերաց աննուն տարածութեանը մեջ արեւէն այ անդին կտարածէ իր տեսութիւնը, և մտքերնիս՝ որ պզտիկ գլխընուս մեջ ամփոփուած կեցած է, իբրեւ իբանտէ դուրս կելլէ կարճըկուի ու կերբայ միևչէն այն հրաշալեաց աղբիւրին կհասնի:

Սակայն պետք չէ կարծել որ տիեզերաց լուսատու շանը միայն արեգակն ըլլայ. երկնքին վրայ տարածուած անբխ անհամար աստեղաց մեջ այնպիսի լուսավայր գունտեր ալ կան՝ որ արեւուն պէս անշարժ են, ուստի և *հաստատուն աստղ* ըսուած են, և անոց մեզի արեւէն շատ անելի պզտիկ երեւնալուն պատճառն այն է՝ որ մեզմէ շատ անելի նեռու են. և որովհետեւ աշխարհս անմիջապէս լուսաւորելու պաշտօնը չունենալով խորնրդաւոր ու անջափելի նեռաւորութեան մը մեջ կշողոշողան, ուստի երբ դիտակով ալ զիրենք դիտեմք՝ պարզ աչքով տեսածներնէն անելի բան չեմք տեսներ: Կարելի է որ տիեզերաց աննուն տարածութեան անդնդոցը մեջ ուր մեր աչքին տեսութիւնը չկրնար հասնի՝ ըլլան ուրիշ բազմաբխ հաստատուն ու շարժուն աստղեր, ուրիշ արեգակներ և ուրիշ աշխարհներ: Աշխարհիս կարգաւորութիւնը սր կողմէն ալ քննեմք՝ Աստուծոյ ամենակարողութեանն ու աննուն իմաստութեանը արժանի գործ մը կգտնեմք, մեր յետին անկարողութիւնը տես-

նելով կխոնարհիմք անոր առջեւը, և հոգով և ճշմարտութեամբ զինքը կպաշտեմք:

Հաստատուն ըսուած աստղերէն զատ կան ուրիշ աստղեր ալ՝ որ *մոլորակ* կամ *քաղաքական աստղ* կկոչուին, վասնզի անդադար տեղերնին կփոխեն, և աստեր երկու խումբ կբաժնուին, Գլխաւոր և Երկրորդական: Գլխաւորներն արեւուն չորս դիէն կդառնան, ինչպէս Երեւակ, Լուսնբագ, Հրատ, Երկիր, Աստղիկ (Արուսեակ), Փայլածու, Ուրանոս և Պոսիդոն: Երկրորդականները մեկբանի գլխաւորներուն բոլորափքը կդառնան, ինչպէս որ Լուսնը երկրիս, և աստեր *արբանեակ* կկոչուին:

ՓԱՅԼԱՅՈՒՆ մոլորակաց ամենէն փոքրն է ու արեւուն ամենէն մօտ, իրեն պէս ուրիշ մը չկայ որ այնչափ քիչ ժամանակի մեջ այն շրջանը կատարէ: Քեպտեւ միւս մոլորակներէն անելի փայլուն ու լուսաւոր է, սակայն արեւուն շատ մօտ ըլլալուն համար անոր ձառագայրներուն մեջ կընկղմի, և անկարելի կըլլայ զինքը տեսնել. արեւուն սկաւառակին վրայէն անցած ժամանակը միայն կերեւնայ, այն ալ սեւ կետի մը պէս: Նեւտոն հռչակաւոր անգղիացի աստեղաբաշխը կըսէ քէ փայլածուին վրայ արեւուն լոյսն ու ջերմութիւնը ամառուան ամենէն տաք առէն երկրիս երեսը եղած լուսէն ու ջերմութենէն Եօրն անգամ անելի սատիկ են: Կկարծուի քէ մեր հողագետէն տասնընիւց անգամ փոքր է: Արեւէն ունեցած նեռաւորութիւնն է 52,644,000 հազարամէրր: Իր առանցքին վրայ կդառնայ 24 օրուան ու 51 վայրկենի մեջ:

ԱՍՏՂԻԿ, որ նաեւ *Արուսեակ*, *Ասղ Անաւոսու* և *Լուսաբեր* կկոչուի՝ Երբ արեւուն շատ մօտ ըլլալովը առատ լոյս կառնու անկեց՝ և անոր էլլելէն առաջ կերեւայ, և *Գիշերական*՝ Երբ արեւը մտնելէն յետոյ երեւայ: Աստղիկն վրայի երեսը անհասար ըլլալուն՝ ամեն կողմէն լոյս կցոյացընէ. որով և հաստատուն աստեղաց պէս կշողայ: Արեւէն ունեցած միջին նեռաւորութիւնը գրեթէ 11 միլիոն բխրամէրր է (27 միլիոն մղոն): Արեւուն չորս դիէն կըլլի 224 օրուան, 16 ժամուան ու 49 վայրկենի մեջ. իսկ իր առանցքին վրայ կդառնայ 25 ժամուան, ու 20 վայրկենի մեջ: Հինգ մէրրի չափ երկայնութիւն ունեցող զիտակով մը նայած ատեննիս պարզ աչքով տեսնուած լուսնին մեծութենէն երեք անգամ անելի մեծ կտեսնեմք: Արուսեակը միշտ չերեւնար, օրուան մեջ 5 կամ 4 ժամ միայն կերեւայ, այն ալ կամ առաստօղ դեպի արեւելք, և կամ երկուսը դեպի արեւմուտք: Մեր երկրիս նման՝ անոր չորս դիէն ալ մընուորստ պատած է յորում լուսնին երեւոյրներուն պէս երեւոյրներ կերեւան:

ԵՐԿԻՐ, որ մեր պգտիկութեանը նայելով սարսափելի մեծութիւն ունի, աշխարհիս դրութեանը մեջ փոքրիկ աստղ մի է : Արեւեկն ունեցած միջին հեռաւորութիւնն է 15, 269, 991 բիւրամէքր, (54, 557, 480 մղոն), եւ լուսնէն ունեցած միջին հեռաւորութիւնը

58, 414 բիւրամէքր 6 հազարամէքր (86, 524 մղոն) :

Երբոր Էրկրիս վրայ խօսիմք իբրեւ մարդու բնակարանին վրայ՝ այն աստեղ կբացատրեմք նաեւ արեւուն ու իր վրայ ունեցած շարժումներէրը. հոս մոլորակաց վրայ միայն է խօսքս :

ՍՍՏՂՆ ԱՌԱՌՈՏՈՒ.

ԱՌ Տ. Վ*** Բ.-Ի.***

Որ իդէմս ազօտ
Երկնից յառաւօտ
Ձերդ բոց վառ ի վառ
Յարժարի բուրվառ
Շողաս կարմրորակ
Պայծառ Արուսեակ.

Ո գշինջ բո նըշոյ
Չամպովք վարդանոյ
Արկանես այգուն,
Եւ մերք իծովուն
Գեռագարբն յալիս
Իծուփ սոյնակիս.

Իբր ըզձինարոյր
Կարապին փետուր
Իկապոյտ լըճին,
Կամ գերդ իմըրին
Ծընտից հովիտ
Սանուն ինչ ժըպիտ.

Սատղիկ, ով յետին
Յակինք գիշերին,
Իբր իշողշողուն
Ականց անդ պարուն
Հանդիսին նըշխար
Վայրանկեալ գոնար :

Քո այնչափ գրասրբ
Է ցոյ լուսագարդ
Ձի եւ այգն ըզքեզ
Ում ընդառաջես
Ճակատուն իքօղ
Յեռու շող առ շող :

Տունջեան մերձաւոր,
Քաղցր աւետաւոր,
Այն ինչ ես յերկին՝
Որ ինչ մեր հովտին
Քընքոյշ մանուշակ
Ձեփիւտից գուշակ :

Քոյդ իփայլ յերկնուստ
Մութն առնու փախուստ,
Մըրբիկը բըռնագոյն

L'ÉTOILE DU MATIN.

A M. V** C.-I.**

Toi qui dès le matin,
Sur la face sombre du ciel,
Comme la flamme étincelante
Dans un encensoir d'argent,
Resplendis d'un blond éclat,
O douce étoile du matin!

Toi dont la blanche lumière
Sur les nuages de rose
Se répand au point du jour,
Et qui parfois glisse ondoyante
Sur les vagues de la mer
A peine éveillées;

Semblable à l'aile du cygne,
Plus blanche que la neige,
Dans son lac d'azur,
Ou comme sur le creux sillon
Des joues sombres
Un sourire fugitif.

Étoile, ô toi,
Dernière jacinthe de la nuit;
Comme après le bal
La plus brillante des perles éclatantes
Le rubis tombé par terre,
Reste de la fête;

Ta lumière brillante
Est si gaie, que l'aurore
Que tu devances
T'a choisie pour orner le voile
Qui couvre son front,
En entrelaçant rayons sur rayons.

Du jour qui arrive
Doux précurseur,
Tu es dans le ciel
Ce qu'est pour notre vallée
La tendre violette :
Présage du printemps.

A ta clarté
L'ombre s'enfuit du ciel ;
Les orages furieux

Ամոքեալ ցածունս,
 Զերդ ցամուռք յուզմանց
 Իկուսին նայեաց :

Տես, աճա ծաղկունք՝
 Կենդանի ակունք,
 Աջօք ցօղախա
 Քան ըզմարգարիտ
 Յողջոյն ամօրդած
 Ծիծաղին կենաց :

Ա.անիկ առուակ
 Յանդոյրն անդ ծրմակ
 Ըզվիծական անոյժ
 Գրի նոր յաշխոյժ,
 Խոխոջ եւ վրրփուր
 Սրփունալ նեշապուր :

Տես խաղարբուն
 Ծառոց՝ րեւք փայլուն
 Զերդ ինով տերեւք
 Թօրափին րերեւք՝
 Իջանեն յարօտ,
 Կամ ճախրեն ընդ օդ :

Տես աճա սպիտակ
 Գառանց զումարտակ՝
 Ընդ անամակ երկնա.
 Եւ գոյր դալարեա.
 Զեան ինչ պաղպաշուն
 Գեզք բրին ծրփուն :

Ա.անիկ դրընդին
 Վանե գլրոտրին,
 Վեժք, բիռ, ոտք՝ եւ վանգ
 Ազգ ազգ տան անդ զանգ,
 Զայնք՝ որ նամօրեն
 Զօր ծընեալ ասեն :

Տես, Աստղիկ..... այլ էր
 Սրաքեւ դու խուսեր..... —
 Ո՛հ, այսպէս ու իկրից
 Անդ շրշուկ սրբաից
 Խոյս տայ զողջօջուն
 Քանզցր անմեղօրին :

Ի Ռ Ր Ի Ռ Ռ Ռ Ի Ն Ի Ն .

Se calment et s'apaisent,
 Comme le courroux le plus violent,
 Au sourire de la vierge.

Vois les fleurs,
 Ces perles vivantes,
 Aux yeux pleins de rosée,
 Plus brillantes que l'émeraude,
 Sourire avec pudeur
 En saluant la vie.

Vois le ruisseau
 Dans le vallon paisible,
 Rouler avec une vigueur nouvelle
 Ses ondes naguères si calmes
 Et lancer l'écume sur ses bords,
 Au chant de son doux murmure.

Vois du haut des arbres touffus
 Ces ailes brillantes,
 Comme au souffle du vent
 Tombent les feuilles légères,
 S'abattre sur la prairie
 Ou voltiger dans les airs.

Vois les blancs troupeaux d'agneaux,
 Sous un ciel sans nuages,
 S'ébattre bondissants
 Dans les gras pâturages,
 Semblables à des amas
 D'une neige éblouissante.

Mais voici que le bruit chasse le silence,
 Le mugissement de la cascade,
 Le battement des ailes,
 L'écho des pas et des voix
 Produisent mille sons divers
 Qui tous annoncent la naissance du jour.

Vois : ô petite étoile...
 Mais pourquoi l'es-tu enfuie?...
 — Hélas! c'est ainsi
 Qu'au trouble des passions du cœur
 S'enfuit tremblante
 La douce innocence.

CORÈNE V. CALFA.

Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ւ Կ .

Գլխույն ու վիզ երբ մկեղեղ են՝
 Այբուբենից առաւ մըն են,
 Բայց բե գլխույն ալ զու կըսես՝
 Դարձեալ ինք ողջ է, զիսես.
 Վախցիր իմե երբ գլուխ ունի,
 Կրտսն քե նա « գլուխ չունի » .
 Բայց զողացիր անգլուխ մարմնեն,
 Չքնցիր զինքն իր ձեռքեն.
 Թէ չես նաւար ինձ գարմացած՝
 Լարցուր քու խեղճ նայրենաց :

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ Համկունկն Եր ԳԻՐԳ

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.

Ի Փ Ա Ր Ի Զ , Ա Ր Ա Մ Ե Ա Ն Տ Պ Ա Գ Ր Ռ Ի Թ Ի Ի Ն .

Paris.— Typographie Arménienne Walder, rue Bonaparte, 34

Բեանեանեան Տ. Գրիգոր, Պօլիս :
 Բերքեան Մ. Համբարձում, Նիկոմիդիա :
 Բերխուզեանց Աղոյանն, Տփլիս :
 Բեմիսանեան Տ. Գալուստ, Պօլիս :
 Բեմիսանեան Պ. Արխուսակե, Փարիզ :
 Բեմիսանեան Պ. Գանիկ, Փարիզ :
 Բեմիսանեան Պ. Ռօբերն, Փարիզ :
 Բեռեքեան Պ. Բարաուուր, Պօլիս :

Բիւրքճեան Տ. Յովնանեա, Հալեպ :
 Բիւրքճեանեան Պ. Բարաուուր, Պօլիս :
 Բիւրքճեանեան Տ. Կարապետ, Պօլիս :
 Բիւրքճեանեան Տ. Մկրտիչ, Պօլիս :
 Բիւրքճեանեան Տ. Մարաոփ, Պօլիս :
 Բիւրքճեան Տ. Յարութեան, Պօլիս :
 Բուշարեանց Կար. Յար. Բժիշկ, Տփլիս :
 Բուռլեանց Տ. Սիրական, Աղերսանդրոս :

Օտապաշեան Տ. Կարապետ, Անքարա :
 Օտապաշեան Տ. Յովնանեա, Վեննա :
 Օտապաշեան Պ. Անրօպե, Փարիզ :
 Օրբելի Տ. Յովսէփ քահանայ, Տփլիս :
 Յենրճեան Տ. Յովակիմ, Պօլիս :
 Յրենկեան Տ. Արրուճան, Պօլիս :
 Յրենկեան Տ. Յակոբ, Կեսաբաջի, Պօլիս :
 Յրեց Տ. Անտոն, Վեննա :

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

Քուրք Վանանայ Արչարունայ, Հ. Միքայելի Չամչեան
 իմփերարեանց Վեննակոյ. (Շաշայուր.) (Հայ.և. Գաղղ.)
 Անցք ևն ստորագրութիւն չազքին Գանձակայ.

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՈՐՈՐՀԱՆԳԱՆ.

ԳՐԱՅԵ Սրբազան նորինոյր կարուզիկոս սանեայն
 Հայոց, ևն ազգիս սիճակը.
 Յուստ Փաշա, (Հայ. և. Գաղղ.)
 Խալիպեան ուսումնարան իմփերարեան, (Հայ. և. Գաղղ.)
 Ազգային դպրոց լեաշ.
 Ան. Բորեն Վ. Խորխոսունի.
 Գանի մը իսար Տեր ևն Ազա բառից դարձածութեանը վրայ.

ՏԵՄԱՐԱՆԻ ԵՒ ՐՈՂԱՆ.

Մատրիա.

ԿԵՆՏԵՆՆԱԿԱՆ ԲԱՆԷ.

Բնական Պատմութիւն. (Բ.)
 Ասպն Առաւստու, Բերրուած (Հայ. և. Գաղղ.)

ՀԱՆՆԵՒՈՒԿ.

ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Փարիզ, տարեկան	Ֆր. 25
Կոստանդնուպօլիս, Չիխո- նիա, Աղերսանդրիա, Հրեդ- կաստան.	» 30
Ռուսաստան, Մոսկուա,	» 35
Պարսկաստան.	» 35
Գին միոյ տետրակի	» 5

PRIX D'ABONNEMENT :

Paris, par an	Fr. 25
Constantinople, Smyrne, Alexandrie, Indes,	» 30
Russie, Moldavie et Perse,	» 35
Prix d'un numéro.	» 5

ԳՐԱՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՓՈՒՐԵՆ, Տ. Բարձրագոյ գրավաճառ, ինտոզն Օն-Փեր, 15.
 ՄԷՆՉՍՏՐՐ, Տ. Նասի Անուխեան ևն Ընկերք.
 ՎԵՆՆԱ, Տ. Յակովբոս Արչակ, իմփակը Պարսայ, 659.
 ՓԵՐՍՊՈՒՐԿ, Տ. Յակոբ Բարաուուր, գրավաճառ.
 ՊՈՒՆՍ, Տ. Մկրտիչ Մոսկուան.
 ՉՄԻՒՆԻՒՄ, Տ. Լուկաս Պարզագարեան.
 ՆԻՅՈՒՄԻՒՄ, Տ. Անրօպե Ալյազեան.
 ԱՎԵՍՏԱՆԻՒՄ, Տ. Կարգ Նասուխեան.
 ԵԱՆ ՄՈՒՏԱՆԻՒՄ, Տ. Յովնան Կարապաշեան.
 ՊՈՒՐԵՆԻՒՄ, Տ. Յակոբ Մանուկեան.
 ՏՓԻՒՄ, Տ. Անտոն Ընփիլեանց.

ON SOUSCRIT

A PARIS, chez M. Reinwald, rue des Saints Pères, 45.
 MANCHESTER, M. Esai Anouckian et Co.
 VIENNE, M. Hagoposs Arschag, Biber-Baster, 659.
 SAINT-PETERSBOURG, M. Jacques Issakoff, libraire.
 CONSTANTINOPLE, M. Meguerditch Momdjian.
 SMYRNE, M. L. Balhazar.
 NICOMÉDIE, M. Séropé Bèyasian.
 ALEXANDRIE, M. Georges Youssouff.
 JASSY, M. J. Karakach, (magasin français.)
 BOTOUSCHANY, M. Jacques Mani.
 TBILIS, M. Avedik Knédjian, libraire.